

Круглий стіл “Проблеми концептуалізації процесів суспільної інтеграції”

Ідея проведення віртуального круглого столу, присвяченого обговоренню проблем інтеграції суспільства, виникла в перебігу дослідження групою науковців Інституту соціології НАН України соціально-психологічних чинників соціальної інтеграції українського соціуму. Початково інтеграція концептуально розглядалася авторським колективом в парсонсівській традиції, згідно з якою інтеграція в суспільство його членів передбачає наявність зони взаємопроникнення між соціальною й особистісною системами. При цьому частини культурної системи, так само як і соціальної структури, інтерналізовані в особистостях, але в той же час частини культурної системи інституціоналізовані в суспільстві¹.

Водночас від самого початку було очевидно, що навряд чи доцільно обмежуватися лише межами соціальної інтеграції. На перший погляд це виглядало парадоксальним, оскільки системна інтеграція, яка, за Локвудом, відображає характер взаємин, що встановлюються між частинами самої соціальної системи, не може бути предметом самостійного соціально-психологічного аналізу, а соціальна інтеграція, що включає безпосередні зв'язки між діями у процесі їхньої соціальної взаємодії, навпаки, потребує звернення до соціально-психологічних характеристик². Проте сам Локвуд вважав за необхідне аналітично поєднати соціальну та системну інтеграцію, зважаючи на реальну неподільність інтерактивного й системного аспектів суспільства. Поширена традиція отожднення соціальної й системної інтеграції (“людей” і “складових”) з агентністю і структурою фактично не відповідає його баченню, згідно з яким агент може впливати на системну інтеграцію так само, як структура — на соціальну.

Дослідники також спиралися на доробок інших теоретиків, спрямований на подолання дихотомії цих форм інтеграції. Йдеться насамперед про Е.Гіденса, у якого, попри розведення соціальної й системної інтеграції у просторовому і часовому вимірах, соціальна інтеграція і означає системність на рівні міжособистісних взаємодій. Важливими є також міркування Ю.Габермаса, який вважав, що про соціальну інтеграцію слід говорити застосовно до системи інститутів, в яких дійові суб'єкти встановлюють соціальні взаємозв'язки, а системну інтеграцію розглядати з точки зору специфічно керованих проявів саморегульованої системи. Завдяки цьому соціальні системи мають здатність підтримувати власні кордони і продовжувати своє існування, долаючи складність постійно мінливого оточення. Звідси жорсткість в розмежуванні форм інтеграції втрачає сенс, оскільки межі між системою і

¹ Парсонс Т. Система современных обществ / Пер. с англ. Л.А.Седова и А.Д.Ковалева; под ред. М.С.Ковалевой. — М.: Аспект Пресс, 1998. — С. 21.

² Lockwood D. Social Integration and System Integration // Explorations in Social Change. — London: Routledge & Kegan Paul, 1964. — P. 244–257.

життєвим світом мають дифузний характер. Тож соціально-психологічні чинники інтеграції можна викреслити в обох зазначених контекстах.

Виходячи з проведеної концептуалізації було сформульовано припущення, що дія соціально-психологічних чинників інтеграції може бути досліджена принаймні у трьох різних контекстах. Аналітичним шляхом можна відокремити “інтеграцію суспільства” (системну) та “інтеграцію у суспільство” (соціальну). Водночас по лінії “диференціація — інтеграція” доцільно процесуально говорити про “інтеграцію в суспільстві”, що дає можливість поєднати структурні та інтеракційні моменти.

На цьому етапі дослідження було вирішено винести деякі ключові моменти здійсненої концептуалізації на обговорення у форматі віртуального круглого столу. До участі в ньому було запрошено колег із провідних соціологічних центрів країни. На жаль, не всі вони змогли долучитися до дискусії, проте більшість запрошених відповіли на поставлені запитання, що дало можливість значною мірою посилити оптику розгляду процесів інтеграції в суспільстві.

До обговорення було запропоновано кілька блоків запитань.

- Як співвідносяться “інтеграція суспільства”, “інтеграція в суспільстві”, “інтеграція у суспільство”? Який поняттєвий ряд описує інтегрованість суспільства?
- Як розвести процес і результат інтеграції? Чи можна розглядати як результат інтеграції наявність демократичного, згуртованого суспільства, в основі якого перебувають спільні цінності? Чи можна вважати показником інтеграції наявність толерантності та співпраці між індивідами і різними групами населення в рамках єдиної держави? Що може бути визначено як показник інтеграції при аналізі ставлення людей як до держави, так і один до одного?
- Як взаємопов’язані координати порядку (нормативність — аномійність, стабільність — нестабільність) з лояльністю (прийняттям або неприйняттям) чинного порядку? Які ще координати можуть бути задіяні? У чому специфіка соціальної інтеграції порівняно з політичною та ін.?
- Як можна простежити інтеграцію суспільства через процеси, що відбуваються в різних царинах: політичній, юридичній, соціальній, освітній, культурній тощо? Які кейси можуть бути розглянуті для аналізу процесів інтеграції в суспільстві?
- Як взаємопов’язані макро-, мезо- і мікрорівень інтеграції? Як на цих рівнях можна уявити процес і результат інтеграції?

Олена Злобіна

Як співвідносяться “інтеграція суспільства”, “інтеграція в суспільстві” та “інтеграція у суспільство”

Наталія Черниш, доктор соціологічних наук

Перш ніж вдаватися до роздумів стосовно інтеграції, слід, мабуть, наголосити, що в історії соціологічного теоретизування та в сучасній соціологічній думці це поняття розуміють по-різному, що виключає можливість її концептуалізації “взагалі” й спричинює потребу у з’ясуванні аксіоматичних (від грец. аксіома — значуще, безперечне, прийняте положення) ядер кількох, бодай найпоширеніших підходів у її розумінні. Утім, це не виключає певних зон консенсусу науковців, які займаються цією проблематикою.

Переважна більшість дефініцій **інтеграції** відштовхуються від латинських коренів цього слова (*integer* — цілий; *integratio* — поповнення, відновлення, з'єднання, об'єднання) і розглядають її як об'єднання/об'єднування різних, відносно самостійних та мало пов'язаних між собою, раніше роз'єднаних та непорядкованих частин чи явищ в єдине ціле, їх упорядкування та структурування. Понад те, більшість соціологів погоджуються з тим, що інтеграція водночас являє собою і **процес**, і його **результат**, а деякі наголошують, що інтеграція, її певний ступінь взагалі є необхідною **умовою** (у Т.Парсонса — функціональною **передумовою**) існування та функціонування будь-якого суспільства. Узгодження поглядів досягається також стосовно **кінцевого продукту інтеграції** в сенсі утворення певної **цілісності/цілого** або **системи**. Здебільшого характер системи не уточнюють навіть у соціологічних виданнях і самовпливом передбачають власне **соціальну систему**. Зустрічаємо і термін “*суспільна система*”. Розмежування понять “суспільна система” і “соціальна система” є доцільним з огляду на проблему вживання поняття “соціальне” у широкому і вузькому розумінні, яка нівелюється якраз за рахунок надання термінові “суспільна система” ширшого значення. В поодиноких випадках зазначають, що розроблення поняття “інтеграція” від 50-х років ХХ століття здійснюється в західній соціології в рамках загальної теорії соціокультурних систем, що відображає тенденцію ступеневого перетворення культури на визначальний чинник суспільного розвитку сучасності. Таке тлумачення набуває дедалі більшого поширення і серед вітчизняних соціологів, і серед наших колег із ближнього зарубіжжя. Так, ретельний аналіз пострадянської соціології дає змогу білоруському соціологові В.Абушенку зробити висновок, що з наявних нині в розпорядженні соціологів концептуальних засобів найбільшими можливостями для здійснення теоретичного синтезу вирізняється саме культур-соціологічний проєкт¹.

В усякому разі в дію вступають положення **системних підходів**, досить добре розпрацьовані у соціології та інших науках. За давньою соціологічною традицією одними з перших спроб уявити причини **утримання разом** різноманітних елементів суспільства в межах системних підходів вважають напрацювання Е.Дюркгайма стосовно механічної та органічної солідарності, що їх часто розглядають як два полярні типи соціальної інтеграції і покладають в основу сучасних пояснень визначальних чинників суспільної зчепленості. Механічну солідарність пов'язують з існуванням спільних цінностей і норм, а органічну — із взаємозалежністю індивідів і груп унаслідок поділу праці, що дедалі поглиблюється й урізноманітнюється. Не забуваймо також доробок М.Вебера, котрий встановив наявність інтеграції соціальної системи на базі спільних для усіх її членів цінностей і норм. Таким чином, ще на початках існування соціології як самостійної науки та в її класичний період ідея інтеграції та її результату стає однією із засадових, але по-різному витлумачуваних у традиції соціологічного теоретизування.

Сучасні інтерпретації поняття інтеграції та характеру утворюваної внаслідок неї цілісності в зарубіжній соціології мають на меті дещо змінити дослідницьку оптику шляхом розведення близьких, але не тотожних понять. Ще 1964 року Д.Локвуд обгрунтував відмінність між **соціальною інтеграцією** (*social integration*) і **системною інтеграцією** (*system integration*) у межах дискусії про конфлікт і консенсус. Коротко її зміст можна висловити так: соціальна інтеграція є наслідком соціалізації та погодження з приводу цінностей, а системна інтеграція відбувається внаслідок дії соціального субстрату (до прикладу, непередбачуваних наслідків економічних відносин чи структур влади). Тому, на його думку, будь-який аналіз суспільства має

¹ Абушенко В. Пострадянська соціологія: мультипарадигмальність і “туга” за теоретичним синтезом // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2013. — № 4. — С. 54–68.

здійснювати ретельне розмежування між ними й обирати належний дослідницький інструментарій.

Ці міркування були продовжені Е.Гіденсом у 1984-му. Він вважає, що соціальна інтеграція є результатом здійснення індивідуальними соціальними акторами інтеракції “обличчям до обличчя”, а системна значно більшою мірою є питанням інтеракції на відстані й передбачає “відтворювану” практику, що є результатом взаємозв’язку груп і колективів і діяльності установ, тобто процесів, схильних відбуватися поза індивідами, які беруть у цьому участь. Система в цій схемі — це “відтворювані дії” та взаємозалежність діяльності, включно з гомеостатичними витками зворотного зв’язку, а також рефлексійне саморегулювання¹.

Оскільки соціальні/соціокультурні системи є утвореннями різного роду масштабності та складності (від малої соціальної групи до людства), то на запитання “Як співвідносяться “інтеграція суспільства”, “інтеграція в суспільстві” та “інтеграція в суспільство”?”, гадаю, можна відповісти так. Перші два поняття слід розглядати як *внутрішньосистемні* процеси всередині певного суспільства, а третє — трактувати як входження підсистем інших систем/суспільств ззовні до того чи іншого суспільства та поповнення суспільства-реципієнта новими елементами за рахунок сторонніх запозичень з обсягу суспільств-донорів; процеси такого роду набувають дедалі більшого поширення за доби глобалізації. Що ж до внутрішньосистемних процесів, то в зарубіжній соціології стосовно деяких із них вживають уточнювальне поняття “спільнотнісна інтеграція” (“*community integration*”); так, Т.Лоусон і Д.Герод наводять приклад ситуації, що виникає внаслідок тісного взаємозв’язку різного роду спільнот і соціальних груп між собою, в результаті чого схильність у суспільстві до страйкових дій є низькою².

Марина Соболевська, доктор соціологічних наук

В арсеналі сучасної науки накопичено чимало варіантів відповідей на вельми просте запитання: “Що змушує людей жити разом?” При цьому поняття, пов’язані з питаннями інтеграції та соціального порядку, що міцно вкоренілися в соціологічних словниках та енциклопедіях, у рамках різноманітних теоретичних побудов дістають різні тлумачення й обростають різноманітними конотаціями.

Поняттєвий ряд, розроблений соціологами у зв’язку з описом інтегративних соціальних процесів, формувався переважно в рамках функціоналістської традиції. За Дюркгаймом, інтеграція виникає як усвідомлення необхідної залежності одного від іншого — індивідів від суспільства і суспільства від індивідів. Т.Парсонс подає інтеграцію як “тип зв’язку одиниць системи, за якого ці одиниці діють так, щоб, з одного боку, не допустити розпаду системи чи порушення її стабільності, а з іншого — “кооперуються” задля сприяння функціонуванню системи загалом”³.

Інтеграція постає як взаємопроникнення між соціальною та особистісною системами. При цьому зазначається тригранність таких відносин: важливою опосередковувальною ланкою соціальної інтеграції стає культурна система, яка, згідно з Парсонсом, має бути не тільки інтерналізована особистістю, а й інституціоналізована в

¹ Большой толковый социологический словарь (Collins). Т. 2 (А–О). — М.: Вече; АСТ, 2001. — С. 230.

² Лоусон Т., Геррод Д. Социология. А — Я: Словарь-справочник. — М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000. — С. 152.

³ An analytical approach to the theory of social stratification // Parsons T. Essays in Sociological Theory. — New York; London: Macmillan, 1964. — P. 72.

суспільстві. Виникає розрізнення двох типів інтеграції — інтеграції як інтерналізації (у рамках відносин індивід — суспільство, що постає як засвоєння й опанування соціальних ролей), а також інтеграції як інституціоналізації (в рамках узгодженості функціонування суспільних підсистем з метою легітимації наявних норм і цінностей), що в подальшому вможливило розрізнення двох видів інтеграції — соціальної і системної.

Д.Локвуд позначив соціальну інтеграцію як взаємовідносини між акторами, а системну інтеграцію — як взаємовідносини між частинами соціальної системи. При цьому тлумачення поняття системної інтеграції залишилося в рамках функціоналістської традиції, а в понятті соціальної інтеграції стався зсув фокуса уваги на ситуацію міжособистісної взаємодії. Це дало можливість розглядати одні й ті самі соціальні феномени з позицій двох різних перспектив.

У результаті розрізнення двох типів інтеграції (соціальної і системної) стає можливим пояснення деяких ситуацій, наприклад існування в суспільстві безлічі суперечностей і системних проблем, котрі жодним чином не виявляються на рівні дії, а з іншого боку, виникнення протестів і конфліктів, що не призводять до зміни загальної суспільної структури. Лише одночасний розгляд проблем соціальної і системної інтеграції дозволяє, на думку Локвуда, створити повноцінну теорію суспільства.

Ю.Габермас, продовжуючи традицію розрізнення соціальної і системної інтеграції, пов’язує їх з розподілом системи і життєсвіту. Життєсвіт являє собою впорядковану взаємодію, оскільки індивіди, які беруть у ній участь, орієнтуються на спільні норми, спільну культуру тощо. Механізм соціальної інтеграції, що при цьому спрацьовує, реалізується за рахунок підкріпленого нормами або досягнутого в процесі комунікації консенсусу. Таким чином, нормативному порядку життєсвіту відповідає тип соціальної інтеграції.

Системи ж не виражають волі учасників, тому порядок тут виникає завдяки ненавмисним наслідкам дій багатьох індивідів. Системна інтеграція, на думку Габермаса, досягається через ненормативне врегулювання індивідуальних дій, що виходить за рамки свідомості акторів. Понад те, системна інтеграція і координація дій здійснюються через таку взаємодію, учасники якої діють переважно абстрактно й анонімно (наприклад, покупець і виробник, котрі, як правило, один одного особисто не знають). На відміну, скажімо, від соціальної інтеграції в рамках життєсвіту, яка вирізняється тим, що тут актори безпосередньо протистоять один одному в конкретній ситуації дії, присутні фізично, завдяки чому можуть погоджувати свої дії один з одним.

Розрізнення двох типів інтеграції — соціальної і системної — у рамках теоретичної конструкції Габермаса стає інструментом діагностики стану сучасного суспільства, наприклад у завбаченні можливих ліній конфлікту, що виникають на перетинах системи і життєсвіту й виявляють специфічний протестний потенціал сучасних суспільств.

Якщо Габермас і Локвуд погоджуються в тому, що питання соціальної інтеграції треба аналізувати із залученням теорії дії, а питання системної інтеграції — шляхом функціоналістського аналізу, то, на думку Е.Гіденса, теорії дії цілком достатньо для аналізу двох видів інтеграції — соціальної і системної. Питання в тому, як інтерпретувати поняття дії і як від пояснення дії перейти до пояснення соціального порядку.

Гіденс відходить від традиційного протиставлення соціальної і системної інтеграції і намагається, спираючись на теорію дії, розглянути феномен об’єднання сили-силенної людей у ситуації часової та просторової віддаленості. Так фокусується проблематика соціальної взаємодії, що дає змогу не випускати з виду плин-

ність і мінливість соціальних структур, а також діалектику панування і контролю, яка передбачає постійний напружений переговорний процес між різними учасниками взаємодії.

Н.Луман зосереджує свою увагу суто на системній інтеграції. Його взагалі не цікавить проблема інтеграції індивідів, адже в рамках його системної теорії індивіди щодо суспільства розглядаються як навколишнє середовище. Саме тому Луман розглядає інтеграцію безвідносно до солідарної поведінки індивідів, трактуючи її як обмеження ступенів свободи (можливості вибору) окремої підсистеми щодо всеосяжної системи суспільства. Фактично йдеться про взаємну координацію суспільних підсистем і підлаштування їх одна до одної, тобто уникнення ситуації, коли робота однієї підсистеми створює нерозв’язні проблеми для роботи іншої. Ресурси й обмеження ширших систем обмежують рамки можливого в локальних системах взаємодії. Без таких обмежень було б неможливим збереження очікувань стосовно поведінки та результатів.

Прийняти точку зору і логіку міркувань Лумана доволі важко, позаяк його позиції розходяться із традиційно прийнятими в соціологічній науці. Особливо це стосується відмови розглядати інтеграційні процеси на індивідуальному (інтеграція людини в суспільство) і міжіндивідуальному (взаємодія між людьми) рівнях. Разом із тим фокус аналізу дослідника на логіці розвитку й функціонуванні соціальних систем дозволяє сконцентрувати увагу і пропонує пояснення соціальних процесів і феноменів з макросоціологічних позицій, що має неабияку притягальну силу і становить особливий інтерес. Наприклад, цікавим може виявитися застосування концепції Лумана в аналізі пострадянських суспільств. Так, з позицій системної теорії Лумана, результатом надмірної (над)інтеграції в пострадянських суспільствах — усеосяжного політичного контролю й опіки (своєрідного бюрократичного блокування, за термінологією Крозьє) стали відсутність відносної автономності та, як наслідок цього, неефективність і несамостійність функціонування окремих підсистем.

Можна назагал констатувати, що ті самі поняття (інтеграція, системна і соціальна) не тільки набувають в рамках різноманітних теоретичних конструкцій відмінну інтерпретацію, а й задають різні перспективи і відкривають різні можливості для аналізу та діагностики процесів, що відбуваються в сучасному суспільстві. Чи варто лякатися такого розмаїття? Радше слід пам’ятати, що кожне поняття, кожен концепт має свій особливий план іманентності, обрив подій, в якому воно задається й осмислюється. І тільки вправна реконструкція цього обриву допоможе розкрити смисловий потенціал й інструментальну цінність того чи іншого поняття.

Ілля Кононов, доктор соціологічних наук

Поняття “інтеграція” належить до загальнонаукових. Воно сягає корінням семантичного поля латинської мови, де “*integratio*” — надолуження, відновлення, “*integer*” — цілий. Від останнього поняття утворено математичне поняття “інтеграл”. У суспільні науки поняття “інтеграція” було перенесено у 1920-ті роки німецькими політичними вченими Р.Шмедом, Х.Кельзенем і Д.Шиндлером. Про це повідомляють у будь-якій праці, що розглядає інтеграційні процеси¹. У сучасному суспіль-

¹ Див., напр.: *Сорокина И.О.* Теоретические основы понятия “интеграция” и принципы ее осуществления // Менеджмент в России и за рубежом. — 2008. — № 2. — С. 3–6.

ствознавчому дискурсі про інтеграцію найчастіше пишуть фахівці в царині міжнародних відносин, економісти, менеджери¹.

У сучасній українській науці спеціально поняттєвими проблемами інтеграції займається Петро Пашковський, в якого є праці, прямо присвячені функціонуванню цього поняття в сучасному суспільствознавчому дискурсі. Петро Ігорович Пашковський належить до кримської школи політичних досліджень, що сформувалася зусиллями професора Сергія Васильовича Юрченка. Саме С.В.Юрченко задав своїм учням вектор досліджень, пов'язаний з інтеграційними процесами в сучасному світовому порядку. Результатом стала серія праць².

Як будь-яке надто загальне поняття, “інтеграція” наповнюється змістом лишень у конкретному дискурсі. Поза цим дане поняття позначає будь-які форми об'єднання якихось соціальних окремішностей у систему із рисами цілісності. Це означає, що в разі об'єднання має з'явитися якась нова якість, відсутня в окремих елементах, що інтегруються.

Не заперечуватиму корисності логічного аналізу пропонованих понять. Виходячи із загальних уявлень про суспільство як системне утворення (у дусі Нікласа Лумана), можна сказати, що “інтеграція суспільства” — це процес збільшення кількості й інтенсифікація зв'язків між його частинами. Інтеграція в суспільстві не обов'язково передбачає зростання цілісності всієї суспільної системи. Навпаки, можливі варіанти розколів унаслідок інтеграції окремих частин суспільства. Але варіантів тут може бути безліч. Скажімо, інтеграцією в суспільстві буде групоутворення, виникнення певних коаліцій або міжрегіональних об'єднань. Згадую про це тільки як про можливі приклади. Інтегруватися в суспільство може особистість або соціальна група. Для особистості це різноманітні процеси соціалізації й ресоціалізації. Для етнічних груп це можуть бути випадки консолідації, асиміляції, між-етнічної інтеграції³.

Наголошу, що я не прихильник схоластичного визначення понять. Гадаю, для нашої культури, де завжди був відчутним вплив Платона, існує постійна загроза непомітно схилитися до соціологічного реалізму. Це призведе до реіфікації суто аналітичних сутностей. Друга небезпека сучасна. Слово “інтеграція” набуло певних наповненостей у теперішніх ідеологічних дискурсах — в Україні це політичний дискурс євроінтеграції, в Росії дискурс інтеграції пострадянського простору.

Любов Бевзенко, доктор соціологічних наук

Інтеграцію я *б визначила* як міру зв'язаності членів суспільства, міру скорельованості, скоординованості їхніх практик. Говорити тут має сенс саме про практики як систему усталених звичних, лише частково відрефлексованих дій. При цьому інтеграція на рівні слів (декларацій) як предмет дослідження навряд чи може стати практичний інтерес.

¹ Пашковський П.І. Поняття інтеграції в сучасному суспільствознавчому дискурсі: визначення у різних теоретичних контекстах // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. — 2011. — № 12 (223). — С. 99–103.

² Ирхин А. А. Геополитические циклы Евразии и национальные интересы Украины / А. А. Ирхин. — Севастополь: Рибэст, 2011. — 294 с.; Пашковський П. І. Інтеграційна політика Росії на постсовєтському просторі (1991–2011). — К.: Інтерсервіс, 2012. — 188 с.; Фартушняк С.Ю. Критерии целостности арабского мира. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/konfer30/105.pdf>; та ін.

³ Бромлей Ю.В. Этнос и этнография. — М.: Наука, 1973. — С. 157–158.

Інше *визначення* інтеграції — міра впорядкованості, а моєю мовою — міра негенотропійності (нехаотичності) соціальної системи. Власне, це міра її системності, узгодженості частин (останніми можуть виступати як окремі індивіди, так і підсистеми, описувані різними соціальними полями — політичним, правовим, культурним, освітнім тощо; можливі також різні поділи на підсистеми).

Як протилежне поняття часто розглядають диференціацію. Як сказала, що це не зовсім бінарна опозиція. Радше диференціація відповідає локальній інтеграції, локальним острівцям інтегрованості на тлі суцільної неузгодженості. Ці локальні порядки і будуть диференційовані один від одного. Їх би я й назвала *“інтеграція в суспільстві”*. Це ситуація локальних знижень ентропії за загальної, можливо, високої ентропійності. Образно кажучи, на порослому бур’яном невпорядкованому полі — локальні клумби, часто абсолютно різні за своєю ідеєю — десь нарциси, десь кактуси.

Що стосується реального опозиційного поняття, то я пропоную поняття *“дезінтегрованості”*. Воно саме й укаже на високу загальну ентропію. Про наявність чи відсутність острівців порядку ми з нього не дізнаємося, але це та характеристика, що дає підставу говорити про стан усього суспільства. (Висока загальна ентропія без локальних порядків — це рідкісний стан, що переходить чи то до утворення цих окремих упорядковувань, чи то до повного розпаду суспільства.)

Що стосується *“інтеграції в суспільстві”*, то це поняття я б використовувала для опису відношень частини і цілого. Як ціле може виступати все суспільство, й тоді інтеграція в нього може розглядатися для таких його складових, як 1) окремий індивід; 2) мала (середня) група (наприклад, етнічна). В іншому разі цілим може виступати окрема група, і тоді є сенс говорити про інтеграцію в неї окремої людини (*“вписалася в колектив”*). Але тут є суттєва тонкість. У цих формулюваннях ми неявно позначаємо суб’єкт інтеграції та об’єкт (те, у що інтегрується). Насправді треба розглядати єдиний процес, що має подвійну спрямованість. Без того, щоб суспільство інтегрувало, включало (як процес) у себе групу або група — людину, про *“інтеграцію в”* годі говорити.

Найслухнішим поняттям, що дає змогу ці процеси описати, для мене є поняття *“рівні соціальної свободи”*. Адже насправді інтеграція, інтегрованість як поняття, співвіднесене із соціальним порядком, упорядкованістю, нормативністю, неодмінно викликає питання про соціальну свободу. Наголошу — саме соціальну свободу, свободу дій, співвіднесених із перебуванням в оточенні інших людей, соціуму. (Ми тут не говоримо про внутрішню свободу. Часто ці речі виглядають як протилежні. Закохані прив’язані один до одного як ніхто інший, і при цьому почуваються вільними і щасливими.)

Олександр Резнік, доктор соціологічних наук

Поняття *“інтеграція суспільства”* передбачає процес поєднання складових частин соціуму шляхом гармонізації різних соціальних груп, асиміляції різних культурних елементів та примирення різних моральних норм. Словосполучення *“інтеграція в суспільстві”* позначає певний рівень впорядкованості й безконфліктних відносин соціальних суб’єктів, загальної поєднаності. Інтеграція у суспільство передбачає індивідуальне або групове залучення в усі сфери життєдіяльності в якості повноправного його члена; коли відмінний за певними рисами соціальний суб’єкт стає частиною суспільства і приймається цим суспільством. На індивідуальному рівні інтеграцією у суспільство називають процес відновлення соціальних зв’язків особою, яка тривалий час була ізольована від суспільства (колишній в’язень, хворий тощо).

Максим Паращевін, кандидат соціологічних наук

Інтеграція суспільства — це сукупність всіх процесів, що забезпечують збереження суспільства як цілого.

Інтеграція в суспільстві, вважаю, це практично синонім попереднього, хіба що можна використовувати цей термін для мезорівня (тобто розглядати інтегрованість або інтеграцію в окремих сферах), тоді як попередній стосується макрорівня (максимально узагальнене поняття на кшталт здоров'я організму — воно або є, або ні, проте це не означає, що та тлі здоров'я загалом не може бути окремих проблем).

Інтеграція в суспільство — це вже термін мезо- і мікрорівня, це те, як окремі люди або групи (організації) включаються (або не включаються) в суспільну систему.

Андрій Зоткін, кандидат соціологічних наук

Інтеграція — це процес створення або відтворення системи, об'єднання або возз'єднання окремих її елементів у єдине ціле. Про результат може свідчити рівень інтегрованості окремих елементів у єдину і відносно цілісну систему, в якій вони (елементи) перебуватимуть у стані взаємозалежності, а їхній стан і/або дії будуть узгодженими (добровільно або вимушено) через взаємно накладені обмеження. Тобто результатом інтеграції буде фіксований стан яких-небудь єдностей, спільнот, міцності зв'язків на тих чи інших засадах. Ефект інтеграції як процесу далеко не завжди може бути позитивним (тобто цілісність може не створитися й система буде недієздатною, “неживою”) або повним (коли дезінтегрованість в одних сферах компенсується високим ефектом інтеграційних процесів в інших сферах).

Інтеграція суспільства вбачається як діяльність зовнішнього суб'єкта (або об'єктів) щодо суспільства або окремих його складових. Сюди можна віднести і правлячу еліту, і здійснювану нею державну політику, і політичних, духовних, культурних лідерів у суспільстві, і міжнародну спільноту або окремі держави, і зовнішні загрози (такі, як нелегальна міграція), і культурні стандарти, привнесені ззовні. Цей суб'єкт прямо чи побічно, цілеспрямовано чи без певної мети впливає на суспільство таким чином, що сприяє зміцненню зв'язків усередині нього. Суспільство, будучи загалом дезінтегрованим, може ситуативно або на довгострокових засадах об'єднуватися за щось або проти чогось.

Інтеграція в суспільстві — це вже внутрішньосистемні процеси зміцнення зв'язків, що здійснюються складовими елементами за посередництва агентів. Можна вважати, що тут важливу роль відіграватимуть інтереси суб'єктів і об'єктів інтеграційних процесів.

Інтеграція в суспільство — входження-прийняття нових елементів у систему або ж возз'єднання з тими елементами, що були раніше відчужені від системи.

Наталія Соболева, доктор соціологічних наук

Про інтеграцію суспільства зазвичай починають говорити у зв'язку із загибеллю, розпадом, кризою державного устрою (здійсненим чи можливим розвалом зсередини або в результаті зовнішнього втручання), що супроводжується розпадом колишніх державних інститутів і відсутністю усталених “правил гри”, аномією й аномією.

Можна розглядати інтеграцію як різновид диференціації, можна — як антонім (фахівці із соціальної мобільності трактують і так, і так). Сама по собі ідея інтеграції не є безумовною цінністю, хоча людина — суспільна тварина і підпорядковується почуттю стадності.

У структурному підході інтеграція суспільства — створення необхідних умов для взаємодії різнорідних елементів структури, подолання хаосу в результаті об'єднання, гармонізація соціального буття, для чого необхідно згладжувати, знімати суперечності, що неминуче виникають у суспільстві, долати конфлікти, усувати колізії й у такий спосіб забезпечувати внутрішню єдність, цілісність, гармонійне функціонування, сталість і динамічну стабільність.

Мета інтеграції — пошук “своїх” (універсальна ідентичність), позиціонування, підтримання відчуття належності до соціальної групи або колективу на засадах спільних норм, цінностей, переконань тощо (Дюркгайм), пошук і встановлення **взаємозв'язків**, об'єднання для комунікації, дій і протидій як взаємодій, підтримання сталості, стабільності.

Інтеграція в суспільстві — міра інтеграції, тобто інтегрованість, якісна характеристика.

Інтеграція в суспільство — включення, імплементація, соціалізація нормальних дітей (мірою дорослішання), інвалідів, неповносправних, маргіналів тощо як адаптація і реабілітація. Процес відновлення зруйнованих або зміцнення і розвиток наявних зв'язків людини із соціумом, що забезпечує її включеність в основні сфери життєдіяльності: працю, побут, дозвілля. Це радше результат соціальної роботи в тій сфері, де індивід був позбавлений чи обмежений у можливостях бути рівноправним членом суспільства (безхатченко, інвалід, літня людина). Інтеграція в суспільство досягається за рахунок соціальної реабілітації (відновлення) й абілітації (створення нових можливостей) людини.

Ігор Мартинюк, доктор соціологічних наук

З-поміж названих трьох видів інтеграцій, гадаю, найпростіше визначитися стосовно останньої. Інтеграція в суспільство передбачає взаємодію із суспільством актора меншого рівня (масштабу) — особистості, верстви, групи, спільноти — із окресленням особливостей саме цього актора, аналіз змін якої й покладено в основу розкриття відповідних причинно-наслідкових зв'язків.

Перші дві — “*інтеграції суспільства*” і “*інтеграція в суспільстві*” — описують зрештою один процес, але з різних боків. Перше формулювання вказує радше на оцінку стану в кількісних показниках — більше/менше, вище/нижче і т.ін. Друге видається процесуальною характеристикою і вказує на якісні параметри — куди спрямований розвиток/зміна.

У такий спосіб можна завдяки смисловому навантаженню кожного із цих понять забезпечити необхідне “розведення”.

Алла Лобанова, доктор соціологічних наук

Усі три конструкти: “інтеграція суспільства”, “інтеграція в суспільстві”, “інтеграція в суспільство” позначають соціальні процеси об'єднання (зближення) соціальних суб'єктів у єдине соціальне (системне) ціле на основі спільних цілей та інтересів.

Разом із тим між цими конструктами є й певні змістові відміни, пов'язані, насамперед, з такими критеріями, як:

А. Мета і рівень інтеграції

- “Інтеграція суспільства” здійснюється соціальними суб’єктами (політичними та державними лідерами, соціальними інституціями, політичними організаціями) на підставі загальнодержавної чи національної ідеї на соцієтальному (макро) рівні;
- “інтеграція в суспільстві” здійснюється індивідами або соціальними групами на основі і для реалізації спільних інтересів (політичних, економічних, професійних, релігійних, культурних тощо) на груповому (переважно великі соціальні групи) чи громадовому (мезо)рівні;
- “інтеграція в суспільство” здійснюється радше на особистісно-індивідуальному рівні з метою соціалізації людей у суспільстві.

Б. Характер інтеграції

- “Інтеграція суспільства” — це **цілеспрямоване зближення** соціальних суб’єктів для спільної життєдіяльності та розв’язання спільних проблем на соцієтальному рівні;
- “інтеграція в суспільстві” — це **цілеспрямоване взаємопроникнення** соціальних суб’єктів у певній сфері життєдіяльності для реалізації спільних цілей на груповому рівні;
- “інтеграція в суспільство” — це **цілеспрямоване впровадження (входження)** соціальних суб’єктів у єдине соціальне ціле задля міжособистісної взаємодії із членами соціальних груп або спільнот.

В. Сфера інтеграції

- “Інтеграція суспільства” може здійснюватися одночасно в багатьох сферах — і політичній, і економічній, і духовній, і релігійній, і зовнішньополітичній;
- “інтеграція в суспільстві” здійснюється, як правило, соціальними суб’єктами в одній сфері (трудовій, науковій, освітній, політичній, культурній, соціальній тощо) для реалізації спільних (групових) цілей;
- “інтеграція в суспільство” — це, вважаю, процес входження (соціалізації) соціальних суб’єктів у певні сфери життєдіяльності суспільства для реалізації особистих інтересів.

Олена Злобіна, доктор соціологічних наук

“Інтеграція суспільства” в парсонсівській традиції передбачає процес поєднання складових частин соціуму шляхом гармонізації різних соціальних груп, асиміляції різних культурних елементів та примирення різних моральних норм. Результатом є певний рівень впорядкованості й загальної поєднаності соціальних суб’єктів.

“Інтеграція в суспільство” передбачає залучення в усі сфери життєдіяльності індивідуального або групового суб’єкта як повноправного його члена. В широкому сенсі йдеться про входження-прийняття нових елементів в систему або поєднання з тими елементами, які були раніше відчужені від системи. Результатом такої інтеграції є те, що соціальні суб’єкти різного масштабу стають частиною суспільства і приймаються цим суспільством. Інтеграція в суспільство досліджується переважно на мезо- та макрорівні. Ключовим показником міри інтегрованості є, а такого підходу, міра збалансованості відносин частини й цілого. Як ціле може виступати все суспільство; тоді інтеграцію можна розглядати стосовно таких його частин, як окре-

мий індивід або мала (середня) група (наприклад, етнічна). Якщо як ціле ми беремо окрему групу, має сенс говорити про інтеграцію в неї окремої людини. Проблема полягає в тому, що неявне розрізнення суб'єкта (“хто інтегрується”) та об'єкта (“у що інтегрується”) інтеграції певним чином спотворює картину процесу інтеграції, що має подвійну спрямованість. Без того, щоб суспільство інтегувало, включало (як процес) в себе групу або людину, про “інтеграцію в” говорити не можна.

Нарешті, третій контекст, який дає можливість поєднати системну і соціальну інтеграцію, що умовно позначено нами як “*інтеграція в суспільстві*”. Це процес, у перебігу якого легітимуються результати диференціації й утворюються локальні порядки, диференційовані один від одного, але внутрішньо інтегровані. Йдеться про внутрішньосистемні процеси зміцнення зв'язків, які здійснюються складовими елементами за посередництва агентів. Можна вважати, що тут важливу роль відіграватимуть інтереси суб'єктів і об'єктів інтеграційних процесів. Важливою характеристикою процесу інтеграції в цьому контексті є його соціально-психологічна суперечливість: лояльність та зобов'язання щодо власної групи сприяють формуванню почуття соціальної солідарності та водночас підживлюють соціальні протистояння з іншими локальними порядками. За такого підходу міра інтегрованості може бути представлена через простір конвенційної території, на якій є чинники домовленості щодо прийнятних умов взаємодії, виконання яких забезпечується через дію механізму відповідальності.

***Як розвести процес і результат інтеграції?
Чи можна розглядати як результат інтеграції
наявність демократичного, згуртованого суспільства,
грунтованого на спільних цінностях? Чи можна вважати
показником інтеграції наявність толерантності і співпраці між
індивідами та різними групами населення в рамках єдиної держави?
Що можна виокремити як показник інтеграції при аналізі
ставлення людей як до держави, так і один до одного?***

Наталія Черниш, доктор соціологічних наук

Запитання про розрізнення **процесу і результату** інтеграції потребує відповіді в кількох напрямках. Найлегше розводити ці поняття лінгвістично, за критерієм набування/набуття форми довершеності: наприклад, як з'єднування та з'єднання, об'єднування та об'єднання, відновлювання та відновлення тощо. Проблему в соціологічному контексті можна розв'язати, відштовхуючись від сутнісного, а не дискриптивного розуміння інтеграції як такої. Бо трактування інтеграції як процесу, результатом якого є досягнення єдності та цілісності, погодження всередині системи, ґрунтованої на взаємній залежності окремих спеціалізованих елементів, вимагає окреслення цієї *специфікації* в межах того чи іншого підходу та його аксіоматичного компендіуму. Тому в більшості випадків сенс поняття інтеграції вимагає уточнення в контексті інших соціологічних понять, що належать до різних підходів у рамках соціологічного теоретизування й утворюють їхні аксіоматичні ядра.

Так, для механічного різновиду **системних підходів процес** інтеграції базований на кристалізації ціннісно-нормативних взірців, культурних стандартів і поведінки людей, що дедалі більше стають спільними для більшості громадян. У такому сенсі **результатом** інтеграції можна вважати згадану “наявність демократичного, згурто-

ваного суспільства, в основі якого перебувають спільні цінності”. Але інтегрованим можна уявити й таке суспільство, де силою поглиблюваного поділу праці з’єднані культурно (ціннісно, ідеологічно тощо) неоднорідні, втім взаємозалежні індивіди та групи, автономне існування яких принципово неможливе.

Такий опис органічної солідарності майже повністю перейшов у сучасне трактування функціональної інтеграції й набув подальшого розпрацювання передусім у поглядах Т.Парсонса. Він запровадив поняття нормативної й ціннісної інтеграції до своєї **структурно-функціональної парадигми** розгляду соціальних систем і довів, що цю функцію забезпечують спеціалізовані підсистеми суспільства. Проблеми інтеграції зростають, згідно з Парсонсом, мірою диференціації та ускладнення систем дії. Інтеграція як *процес* становлення і підтримання соціальних взаємодій і взаємовідносин між діями (акторами) є однією з функціональних умов існування суспільства, а її *результатом* є рівновага соціальної системи поряд з адаптацією, досягненням цілі та збереженням ціннісних взірців.

Погляди Парсонса наразилися на критику з боку соціологів **нефункціоналістського спрямування** за перебільшення можливого ступеня інтеграції та рівноваги соціальної системи, що, своєю чергою, послаблює цю систему в сенсі мобільності та гнучкості, здатності до змін і трансформацій.

У межах **соціокультурного підходу** здійснюють (зазвичай в американській соціології) поділ суспільної системи на культурну і соціальну підсистеми; відповідно розрізняють чотири різновиди інтеграції:

- культурна, яка виражає узгодженість між культурними стандартами, нормами та звичаями поведінки, внутрішню зв’язаність окремих підсистем символів;
- нормативна, яка означає координацію між культурними стандартами (нормами) й поведінкою людей, тобто такий стан, за якого основні норми культурної підсистеми “інституціоналізовані” в елементах, що утворюють соціальну підсистему, зокрема у діях індивідів;
- комунікативна, ґрунтована на обміні культурними сенсами інформації й показує рівень охоплення ними всього суспільства чи групи;
- функціональна, базована на взаємозалежності та обміні послугами між людьми, які впливають із суспільного поділу праці¹.

Процес інтеграції, згідно з візією цього підходу, можна уявити як досягнення такого *результату*, коли існує паритет питомої ваги культури і соціального в розвитку сучасного суспільства, що сприятиме гармонійному розвитку усіх його сфер і, отже, досягненню стабільного стану соціокультурної системи, в якій немає домінації якогось зі складників і відповідно якоїсь соціальної групи чи соціального інституту. Обидві сукупності чинників (соціальні та культурні) рівною мірою визначають розвиток цього суспільства, в якому поволі зникають різючі відмінності між характером культури й типом соціальності, відбувається їхнє зближення і взаємопроникнення. В цьому плані можна пригадати, між іншим, відоме висловлення Ф.Фукуями про “одухотворення економіки культурою”. У такому суспільстві попри зростання рівня ієрархізованості соціальної структури відносини між її складниками гармонізуються; відбувається спільне вироблення соціальними групами нових культурних програм, що спонукають соціальні зміни в мирний спосіб через суспільний консенсус щодо змісту і мети цих культурних програм.

¹ Ковалев А.Д. Интеграция социальная // Современная западная социология : Словарь. — М.: Политиздат, 1990. — С. 120.

Відповідно до специфікацій у розумінні суті інтеграції в рамках різних підходів і парадигм та їхніх аксіоматичних ядер слід вирізняти й конкретні **показники інтеграції**. До прикладу, в предметному полі **системних підходів** в їхній механістичній версії такими показниками будуть сформованість і ступінь визнання й дотримання більшістю членів соціальної групи/суспільства ціннісно-нормативних взірців мислення й поведінки, а в органістичній — міра суспільного поділу праці і наявність добре структурованого суспільства. В такого роду суспільстві соціальні групи сформовані, увиразнені та згуртовані довкола своїх чітко артикульованих інтересів (професійних насамперед), а по-друге, поєднані з іншими соціальними групами безліччю взаємозв'язків і взаємозалежностей переважно органічного характеру, утворюючи єдине несуперечливе ціле. Для емпіричних досліджень у межах механістичної версії інтерес становлять насамперед міра інтеріоризації цінностей і норм у внутрішній світ і поведінкові практики особистості, а також екстерналізації й визначення можливих розривів між вербально висловленими почуттями належності до певних ціннісних ядер, з одного боку, і реальною поведінкою в узгодженості з цими цінностями — з іншого. Органістична версія більше тяжіє до аналізу міри взаємопов'язаності соціальних груп, характеру відносин між ними, визначенню зон соціальної напруженості між цими спільностями як ґрунту для виникнення у майбутньому можливих конфліктів і потенційних загроз для рівноваги та стабільності соціальних систем. Саме в цій версії можна вважати “наявність толерантності та співпраці між індивідами й соціальними групами населення в рамках єдиної держави” одним з показників інтеграції, про що запитується у гайді круглого столу. І саме тут буде доречним з'ясувати характер відносин людей і до держави, і один до одного. Отже, тут маємо справу із соціологічною аксіологією, з одного боку, та соціологічною праксеологією — з іншого, якщо запозичити ці поняття із соціальної філософії.

Структурний функціоналізм, своєю чергою, будує дослідження через виокремлення цілої низки дещо інших за характером показників інтегрованості суспільства, придатних для емпіричного вивчення, таких як міра, якою індивід відчуває почуття належності до соціальної групи чи колективу; рівень, в якому діяльність чи функції різноманітних соціальних інститутів та підсистем у суспільстві взаємодоповнюють одне одного; наявність та ефективність роботи специфічних закладів, що підтримують додаткову координовану діяльність інших підсистем суспільства, тобто міра розвитку інститутів інтеграції тощо.

Теоретична інтерпретація головних понять **соціокультурного підходу** стосовно інтеграції набуває продовження у практичній операціоналізації їх з урахуванням специфіки різновидів інтеграції та базових положень, наведених вище. Як правило, у таких дослідженнях акцентуються міра/рівень взаємозв'язку соціального і культурного (наприклад, через індикатори змін у мотивації зовнішньої чи внутрішньої міграції, коли в гіпотезі стосовно трансформації чинників, що спонукають до неї, фіксують припущення щодо ступеневого зростання ролі і значення їхніх нематеріальних чи постматеріалістичних складових, особливо у тих осіб, які здійснюють перманентну міграцію). Баланс соціального і культури у таких емпіричних дослідженнях вимірюють і за показниками, що характеризують відповідні процеси ідентифікації/реідентифікації, зокрема мігрантів, тощо.

Таким чином, **конкретний набір показників/індикаторів** для визначення міри/рівня інтегрованості цілого/системи варіює залежно від вихідних теоретичних положень, які утворюють аксіоматичні ядра певних підходів. Додам лише, що увиразнення теоретичної позиції дослідника-соціолога вимагає й прийняття властивого для певної парадигми методичного інструментарію — кількісних, якісних або невербальних методів емпіричних досліджень.

Любов Бевзенко, доктор соціологічних наук

Я б узагалі відмовилася від спроби фіксувати результат, особливо в ситуації нашої “мінливої сучасності”. Має сенс від субстанціональних понять переходити до процесуальних. І тоді інтеграція — це завжди процес. Проте фази цього процесу, його перебіг варто розглядати. Це як річка — вона завжди тече, але в різних місцях і в різний час ми маємо різну картину цієї течії.

І тоді все сказане вище дає змогу *схарактеризувати стан цього процесу на даний момент*. Ці характеристики:

1. *Рівень загальної негентропії (поняття, протилежне ентропії, що вказує на міру зв'язаності)*, міра інтегрованості. Вона в кожен момент різна і може стрімко змінюватися — зростання ентропії, криза, швидка дезінтеграція або, навпаки, швидке падіння ентропії, швидка мобілізація у відповідь на якісь надзвичайні обставини. Але може змінюватися і *поступово*, дрейфуючи до більшого порядку або, навпаки, до більшого безладу.
2. *Розподіленість цієї ентропії у соціальному просторі* — рельєф соціального ландшафту.

Якщо *розподіл рівномірний* (відносно, як і будь-який ландшафт), то ми маємо щось на кшталт рівнинного соціального пейзажу. Питання: це рівнина оброблена і доглянута чи занедбана і поросла бур'яном? Іншими словами, маємо рівну по всьому простору низьку ентропію (рівномірно інтегрований простір) або рівну високу ентропію — власне, соціальний простір, що розпадається. (Здається, останнє — це наша ситуація: апатія і байдужість, незв'язаність розлита практично по всьому соціальному простору за загальної високої ентропії. Але це гіпотеза.)

Якщо *розподіл нерівномірний*, то маємо “горби і заглибини”. Це означає, що є інтегровані групи — можливо, громадянські, можливо, релігійні, кримінальні, молодіжні. Важливо, який ареал вони захоплюють, скільки їх, наскільки вони диференційовані (потенціал до злиття при розширенні). І, знову ж таки, тут більш слушним буде не образ ландшафту (сталість), а образ рухливого ландшафту, коли якась гора (локальний порядок, зниження ентропії) може опускатися і вирівнюватися, а на рівнині може виникати височина. Воно так і є у фізичному ландшафті, тільки там це процес тривалий, а на соціальному ландшафті швидкий, особливо зараз, коли фіксується феномен “мінливої сучасності”.

Запитання про показники інтеграції я б дещо скоригувала. Я б не ототожнювала державу і суспільство. Є відношення частини (окрема людина) і цілого (суспільство, група). Саме вибудовувані між ними відносини нас цікавлять у плані показника інтегрованості.

Для мене це показник перебування в низькоентропійному соціальному середовищі. На рівні окремої людини це виявляється у відмові від частини рівнів свободи в обмін на включення в деяке соціальне ціле. Але це не лише втрата частини своїх рівнів свободи, а й очікування того ж від інших. Тобто замикання цих рівнів на іншого. (Образно — люди, що взялися за руки, втрачають деяку свободу, але отримане в результаті коло починає водити хороводи, доступні тільки цілому.)

В інтегрованому суспільстві окрема людина відчуває:

1. *Значимість свого соціального статусу, важливість своєї соціальної функції (робота будь-яка важлива, будь-яка справа значима), вписаність цієї функції в соціальне ціле.*
2. *Поважання своєї гідності з боку інших, а звідси — виявлення такої самої поваги до інших (суверенність території). Рівновагомість цих значимостей:*

значимість окремого індивіда, що дорівнює значимості іншого. Демократія, рівність прав, рівність перед законом — чинники, що посилюють цю значимість і відчуття рівноваги.

По-особливому виглядає опосередкована значимість. Це коли працюють механізми делегування прав і *декто* сприймається як мій представник на арені подій. У тоталітарних структурах це може бути *керманіч*, у більш демократичних — *мій кандидат*. На нього переноситься частина очікувань у повазі до себе.

Звісно, все це стосується деякого статистично усередненого члена суспільства. І це відчуття власної доречності, значимості в даному суспільстві теж є випадковою величиною зі своєю функцією розподілу.

У суспільстві завжди будуть ті, хто цю свою значимість відчуває особливо сильно, хто щодня одержує сигнали про цю значимість. Це передусім соціальна еліта, котра завдяки цим знакам такою й стає. З іншого боку, в суспільстві завжди буде група маргіналів, які отримують сигнали протилежного штибу. Це — знаки їхньої недоречності, невписаності в соціальне ціле.

Наявність тих і інших — нормальна ситуація, річ лишень у мірі, співвідношенні. Суспільство можна назвати достатньо інтегрованим, коли як еліта, так і маргінали не становлять груп, що надто вирізняються на всьому соціальному просторі. Через це наявність дисидентів до якогось моменту не порушувала загальної інтегрованості радянського суспільства; міра інтегрованості почала падати, коли знаки власної незначимості почали отримувати дедалі ширші верстви населення (такими є всілякі зміни на гірше — зменшення зарплати, зростання принизливого дефіциту товарів тощо).

Важливо, щоб основна маса членів суспільства відчувала свою належність до нього і свою значимість на даному місці. Значимість — теж процес, вона може колитися, але можливість, шанс її підвищити — теж чинник, що працює на це відчуття значимості. Тимчасове відчуття падіння значимості (втрата роботи, наприклад) без жодної перспективи це змінити — це чинник, що зменшує показник інтегрованості, а втрата значимості за наявності шансів на відновлення — зовсім інший варіант.

Алла Лобанова, доктор соціологічних наук

Очевидно, що процес і результат інтеграції нероздільні. Адже **процес інтеграції** передбачає формування у соціальних суб'єктів потреб, мотивів та інтересів (неявних компонентів цілепокладання) до об'єднання (єднання) і здійснення цілеспрямованих дій (цілереалізації) для досягнення результату — створення єдиного цілого.

Результат інтеграції може бути як конструктивним (зокрема, створення демократичного, згуртованого суспільства), так і деструктивним (створення тоталітарного, корумпованого чи криміналізованого суспільства) — все визначається північними в суспільстві ціннісними (псевдоціннісними) системами.

Саме в цьому зв'язку є сенс згадати і про соціальну мімікрію, коли, наприклад, у суспільстві, що має кримінальні (або корумповані) основи, проголошують демократичні заклики до об'єднання. У цьому разі має місце процес псевдоінтеграції. Тобто інтеграція суспільства може здійснюватися і “за декларовану ідею”, і “проти декларованої ідеї” — все залежить від ідеологічної та правової позиції владних сил і лояльності/нелояльності до цієї позиції соціальних груп і верств населення.

Якщо говорити про **показники інтеграції** в рамках єдиної держави, то до них можна віднести не тільки наявність толерантності та співпраці між індивідами й різними соціальними групами, а передусім наявність **громадянської культури**, яка

не лише містить названі принципи, а є насамперед єднальною ланкою між груповими, класовими та загальнолюдськими цінностями, підґрунтям єднання в діяльності громадських організацій, соціальних інституцій, політичних партій, котрі часто мають протилежні ідеологічні позиції.

Мабуть, **рівень громадянської культури** суспільства я б виокремила як вирішальний показник інтеграції при аналізі ставлення людей як до держави, так і один до одного. Чим вище рівень громадянської культури в суспільстві, тим вище громадянська свідомість його членів, тим більшою мірою вони толерантні й відкриті до співпраці, тим більше вони зацікавлені у громадянському консенсусі й тим сильніші їхні інтеграційні устремління на підставі загально визнаних правових, соціальних та етичних принципів.

Ігор Мартинюк, доктор соціологічних наук

Процес інтеграції — це процес формування різноманітних зв’язків, залежностей, відчуття солідарності. Результат інтеграції — інтегрованість, тобто наявність деякої (завжди відносної) цілісності, що зумовлена загальним позитивним ставленням до членів цього ж суспільства і виявляється у кризові моменти як готовність його захищати (безпосередньо чи опосередковано). Якщо говорити про результати, то наявність демократичного, згуртованого суспільства, ґрунтованого на спільних цінностях, — лише один із можливих варіантів. Можлива інтеграція і на базі антицінностей (расизм, фашизм). Тоталітарні суспільства дуже інтегровані — але зовсім не демократичні. Я б також не розглядав толерантність і співпрацю між індивідами й різноманітними групами населення в рамках єдиної держави як показник інтеграції. Це різноплощинні характеристики. Толерантність описує суспільні відносини з позицій плюралізму, свободи, вказуючи на рівень демократичності чинної форми суспільної організації. Інтеграція спирається на спільність інтересів і може цілком поєднуватися з нетерпимістю до інакомислення. “Розіпни його!”, “лужки — наші” — чудові приводи для об’єднання, особливо — емоційного. Як показники інтеграції я пропоную виокремлювати насамперед спільність інтересів і розвиненість нормативної свідомості.

Максим Паращевін, кандидат соціологічних наук

Процес інтеграції, що його розуміють як процес формування різноманітних зв’язків, залежностей, відчуття солідарності, означає результат інтеграції — інтегрованість, тобто наявність тієї чи іншої міри цілісності, зумовленої загальним позитивним ставленням до членів даного суспільства; у кризові моменти інтеграція виявляється як готовність до захисту цього суспільства — у тій чи іншій формі.

Наявність демократичного, згуртованого суспільства, ґрунтованого на спільних цінностях, звісно, можна розглядати як результат інтеграції. Проте з таким само успіхом результатом інтеграції може бути і тоталітарне суспільство. Взагалі, інтегрованим є будь-яке суспільство, що не розвалюється, а існує. Питання тільки в мірі та способах цієї інтеграції. Що стосується толерантності, то це можливий, але не обов’язковий показник. Інтегрованість може виявлятися і таким чином, але може формуватися і через нетолерантність (вимоги жорсткого виконання чинних норм, розширене тлумачення їх). Показниками інтеграції при аналізі ставлення людей — як до держави, так і один до одного — можуть виступати спільність цілей та ідеалів, дотримання чинних норм, готовність до мирного розв’язання конфліктів, відчуття належності до спільноти, відчуття “своїх”.

Олександр Резнік, доктор соціологічних наук

Інтеграція відображає процес поєднання частин чогось, натомість поняття інтегрованості позначає результат інтеграції. Результатом інтеграції може виявитися усталеність і стабільність суспільства. Наявність толерантності та співпраці характеризує лише окремий зріз інтеграції, набуваючи радше детермінаційних ознак. *Показниками інтеграції* можуть бути співвідношення загальносоцієтальної й партикулярної ідентифікації; рівень відчуття етнічності; рівень соціальної (економічної) нерівності; частка суспільства, яка поділяє спільні цінності та норми; частка суспільства, яка задіяна у відповідних соціальних практиках, тощо.

Наталія Бойко, кандидат соціологічних наук

Результатом інтеграції буде і демократичне, і комуністичне — будь-яке суспільство, де є спільні цінності, спільна ідея, підтримувана більшістю, спільна мета, якої всі прагнуть. Показниками інтеграції при аналізі ставлення людей до держави та один до одного можуть бути солідарність, довіра, відповідальність, толерантність, соціальний оптимізм, спільні цілі та цінності, соціальна гордість і взаємоповага, взаємодопомога, взаємопідтримка, соціальний комфорт, соціальний оптимізм.

Наталія Соболева, доктор соціологічних наук

Інтеграція суспільства — це і процес, і результат. Синоніми (часткові) — консолідація, солідарність, згуртованість, єднання, об'єднання в ціле, зближення, ідентичність, солідаризація. Інтеграція передбачає об'єднання в єдине ціле якихось частин, елементів — наприклад, певних країн, їхніх економік, соціальних і політичних структур, культур, соціальних і політичних груп, етносів, партій, рухів, організацій. Інтеграція може мати ту чи іншу доміную — економічну, культурну, мовну, військово-стратегічну, політичну, релігійну тощо.

Інтеграція може здійснюватися на підставі “за” і на підставі “проти” (спільний ворог). Важливо також особливо виокремити тему способів — примусового чи добровільного — інтеграції. Це важливо, позаяк у низці словників інтеграцію трактують суто як добровільну справу.

Результати інтеграції: 1) посилення, розширення, нарощування, збільшення можливостей як результат кумулятивного ефекту; 2) прояснення, самоідентифікація, набуття смислу, самопізнання. Тобто інтеграція — це визначення і “ми”, і “я”.

Варто поцікавитися практичною програмою інтеграції суспільства Латвії (щось схоже є й в Естонії, але з куди скромнішими завданнями й у більш демократичній формі). У ній визначено, зокрема, параметри інтеграції суспільства, що передбачають розуміння і співпрацю між індивідами і різноманітними групами населення в рамках єдиної держави, лояльне ставлення до держави, а також усвідомлення того, що майбутнє кожного мешканця країни і його добробут пов'язані з її стабільністю і безпекою. Метою інтеграції суспільства є формування демократичного, згуртованого громадянського суспільства, основу якого становлять спільні цінності.

Андрій Зоткін, кандидат соціологічних наук

Формування нових спільностей (у сенсі — щось спільне) або відтворення колишніх буде результатом інтеграції як процесу безвідносно до політичного устрою чи суспільного ладу. Інша річ, як правильно співвіднести згуртованість

суспільства і спільні цінності. Спільність цінностей може бути й у дезінтегрованому суспільстві.

Толерантність може бути показником ефекту інтеграції в суспільство (наприклад, інвалідів), співпраця — інтеграції в суспільстві. Але водночас нетолерантність може сприяти інтеграції суспільства або інтеграції в суспільстві (окремих регіональних, релігійних, національних груп) і зміцненню їхньої спільності (співпраці) “проти когось або чогось”.

На мій погляд, показником інтеграції могла б виступити, серед усього іншого, довіра. Тобто те, наскільки люди, образно кажучи, “розслаблені”, не напружені один щодо одного, наскільки готові допустити у свій індивідуальний світ різні сфери та суб’єктів життя соціального, інакше кажучи, відсутність або розмитість меж між індивідом і суспільством. Міра його відчуженості свідчить про загальну дезінтегрованість та аморфність системи. Разом із тим недовіра до держави також може бути показником інтеграції в суспільстві, але із позначкою “проти” (як уже зазначалося, інтеграція може мати не лише позитивний ефект). Також показниками інтеграції можуть слугувати співвіднесення себе з державою, відчуття співпричетності, гордості, громадянська самоідентифікація, ставлення до інших держав (першою чергою до найближчих сусідів).

Олена Злобіна, доктор соціологічних наук

Для суспільства, що трансформується, акцент слід робити не на відтворенні системи, а на процесі її перетворення, в перебігу якого відбувається з’єднання або возз’єднання окремих її елементів в єдине ціле. Такий підхід дає можливість теоретично розрізнити *процес інтеграції* та його результат — *міру інтегрованості* суспільства.

У цьому контексті можна, наприклад, представити інтеграцію як результат діяльності зовнішнього суб’єкта (або обставин) стосовно суспільства або окремих його складових. Це можуть бути найрізноманітніші суб’єкти або процеси, наприклад, правлячі еліти, міжнародна спільнота, легальна чи нелегальна міграція, експансія нових культурних зразків тощо. Зазначені суб’єкти або процеси прямо чи побічно, цілеспрямовано чи без певної мети впливають на перебіг внутрішньої інтеграції як індивідів, так і груп. Як наслідок у соціально-психологічному вимірі можна констатувати об’єднання “за” щось чи “проти” чогось, які виникають ситуативно і можуть діяти в короткотерміновій перспективі або зберігатися на довготривалих засадах. Це важливий чинник утворення суперечливих конфігурацій порядку в умовах соціальних змін, коли дезінтеграція в одних сферах може компенсуватися високим ефектом інтеграційних процесів — в інших.

Очевидно, що у перехідному суспільстві традиційні показники є недостатніми для ґрунтовного опису процесу інтеграції. Водночас сам принцип дослідження інтеграції через міру пов’язаності елементів суспільства, має бути збережений. Отже, перспективним буде дослідження міри інтегрованості через аналіз міри скорельованості, скоординованості практик як системи усталених, звичних і лише частково відрефлексовуваних дій. При цьому інтеграція на рівні оцінок і ставлень загалом до наявних елементів системи і переживання себе як частини соціального порядку вже досить довго досліджується в сучасній українській соціології. Як показники застосовують, наприклад, рівень довіри до різних соціальних інститутів або співвідношення загальносоціетальної та партикулярної ідентифікації. Проте, зважаючи на класичну опозицію “атитюди проти дій”, реальну оцінку міри інтегрованості сучасного українського суспільства навряд чи можливо дати без вивчення ступеня поширення узвичаєних соціальних практик, оцінки частки населення, задіяних у відповідних соціальних практиках.

Ілля Кононов, доктор соціологічних наук

Схиляюся до того, щоб розглядати таку постановку запитання як суто ідеологічну. Інтеграція може здійснюватися на різних засадах. Щоправда, в будь-якому разі вона передбачає співвідношення різнорідних частин, що взаємно зорієнтовані в новій системі. Однорідні частини можуть слабко піддаватися інтеграції, оскільки не мають потреби одна в одній. Це ще Платон показав у своїх міркуваннях про поділ праці.

Інтеграція може здійснюватися стихійно, а може бути інтенцією політичної волі.

Все те, про що ви запитуєте, стосується тільки інтеграції громадянського суспільства. На жаль, це ідеалізація, що наближається до утопії.

***Яким є поняттєвий ряд, що описує інтегрованість суспільства?
Яким чином взаємозалежні координати порядку (нормативність
— аномійність, стабільність — нестабільність) із лояльністю
(прийняттям чи неприйняттям) чинного порядку?
Які ще координати можна залучити?***

Наталія Черниш, доктор соціологічних наук

Поняттєві ряди, що описують інтегрованість суспільства (яку ми схильні розглядати вже як *результат*, сенс якого, навіть за великої подібності, все ж зберігає свої особливості залежно від теоретичного фрейму), змінюються залежно від вихідних теоретичних положень. Так чи так, досвід засвідчує, що навіть у постановці запитань для дискусії слід бути максимально уважними до формулювання завдань. Наведені в опитувальнику можливі комбінації понять (координати порядку, виміри лояльності) є співвідносними, на мій погляд, у межах механістичної версії з її поглибленим тяжінням до з'ясування рівня поєднаності цінностей і норм та відображення їх у повсякденних практиках людей.

Андрій Зоткін, кандидат соціологічних наук

Для опису міри інтегрованості суспільства (тобто результату інтеграції) слід використовувати поняттєві ряди теорій соціальних систем: “відкритість — закритість” системи або окремих її складових, “чіткість — розмитість” меж між елементами системи, їх “взаємозалежність — незалежність”. Якщо підходити з цієї точки зору, то “сталість” (стабільність — нестабільність) також є необхідним рядом.

Згадуваний у запитанні ряд може наштовхнути на певну еkleктику в розумінні інтеграції та її результатів. Якщо нормативність не може бути сумісною з неприйняттям порядку, то аномійність і прийняття поєднувані й навіть можуть знаходити якісь форми стабільного втілення (Україна тут — яскравий приклад).

Олександр Резнік, доктор соціологічних наук

Для опису інтегрованості суспільства можна застосовувати такі поняття, як *стабільність, безконфліктність, нормативність, впорядкованість, рівновага, міцність та стійкість*. Водночас кожен зріз окремо не може бути вирішальним в описі інтегрованості суспільства. Зокрема, прийняття населенням чинного соціального порядку може існувати як за умов нормативності, так і за умов аномійності. Так

само стабільність і нестабільність не є запорукою чи результатом прийняття/неприйняття чинного порядку. Наприклад, в українському суспільстві, де спостерігається аномія і нестабільність, немає підстав говорити як про лояльність, так і про спротив щодо чинного порядку. Очевидно, що в перехідному суспільстві ці виміри є недостатніми для ґрунтового опису процесу інтеграції. Я вважаю, що продуктивне вивчення процесу інтегрованості можливе на підставі вивчення міри поширення відповідних соціальних практик (в економічній, соціальній, культурній сферах).

Ілля Кононов, доктор соціологічних наук

Гадаю, однозначну відповідь тут дати неможливо. Потрібно розглядати тип суспільства, його конкретний стан. Суспільства модерну — це не завершені стани, а постійний потік змін. Звісно, у цих змінах на певних відрізках можна виокремити ті чи інші градієнти. З категоріального набору я б з обережністю ставився до поняття порядку. Воно надзвичайно ціннісно навантажене. Порядок уживається як синонім стабільності. Проте стабільність зовсім не тотожна інтеграції. Можна політично панувати над дезінтегрованим суспільством, підтримуючи цю роз’єднаність. Наш правлячий клас уже багато років використовує у своїх інтересах роз’єднаність Донбасу і Галичини в регіональній системі України! З інших понять, мабуть, варто звернутися до поняттєвого набору синергетики. Аномія не тотожна хаосу. Зараз, мабуть, доцільно говорити про міру поєднання порядку і хаосу в різних суспільствах.

Любов Бевзенко, доктор соціологічних наук

Найслухнішим поняттям для мене є поняття “рівня соціальної свободи” — *рівня свободи насамперед індивідів, членів суспільства*. Адже насправді інтеграція, інтегрованість як поняття, що співвідноситься із соціальним *порядком, упорядкованістю*, незмінно викликає питання про свободу.

Визначення інтеграції як зв’язаності, скоординованості практик можна переформулювати як процес відмови членів суспільства від частини рівнів соціальної свободи, замикання їх один на одного. За образ, що добре ілюструє це положення, може прислужитися глядачева зала, а краще — щось на кшталт величезного поля учасників певного акту. Це буде для нас модель соціального простору. Поки це просто набір окремих людей, усі вони фізично переміщуються на власний розсуд (мають багато ступенів свободи і користуються ними кожен на свій розсуд). Якщо ж з’являється якийсь інтегровувальний чинник — пісня, ритм або ще щось, тоді учасники можуть почати розгойдуватися узгоджено. При цьому можна сказати, що цей чинник виявився інтегратором, активізувавши один ступінь свободи і вивівши з тимчасового вжитку інші. При цьому, треба сказати, люди не тільки не відчують себе невірними, а навпаки — відчують піднесення й ентузіазм від факту виникнення єдності, інтегрованості, згоди.

У випадку із суспільством *питання такого інтегровувального чинника* інтригує найбільше. Це питання, що звучить у завданні пошуку національної ідеї. Але знаходити ідеї, які видаються придатними до того, щоб бути національними, раціонально це обґрунтовувати можна і навіть не так складно (наприклад, *незалежність, національна культура, державність* тощо), але як інтегратор такі сконструйовані ідеї не спрацьовують. Чому?

Усі мої пропоновані тут судження впливають із соціосамоорганізаційного погляду на соціальні процеси. Відповідно до цього погляду, реальною інтегровувальною,

еднальною для людей на дорефлексійному рівні (рівні психосоматики, габітусу, стійких інтенцій до практик) *може бути ідея, здатна працювати як єднальний міф (або гра, якщо йдеться про короткострокову інтеграцію)*. У міфі реальність переплітається із дивом, втягуючи у свій вир як свідомість, так і несвідоме людини. Сучасний погляд на несвідоме — це просто погляд, позбавлений містичного нальоту, що визнає наявність непрозорості нашої свідомості, яка вийшла на такі формати еволюційним шляхом з метою забезпечення свого оптимального функціонування¹. Ці інтегровальні міфи можуть бути різними. Були часи, коли інтегровальною силою слугували релігійні міфи, імперські міфи, в СРСР — комуністичний міф. Тоді пошук національної ідеї — це пошук єднального міфу. Вдалий досвід такого порядку в нашій історії — перший Майдан. Міф *свободи* чудово спрацював і об’єднав, але далі був швидко зруйнований.

Активізації одного рівня свободи на шкоду іншим можуть слугувати всілякі надзвичайні обставини (війна, стихія), коли люди об’єднуються (інтегруються) навколо мети, що набула міфологічного звучання, — не тільки вистояти, перемогти, а й перейти у Золоте століття після Перемоги. Наголошу — про мету як про мотив тут говорити потрібно дуже обережно, хоча це узвичаєний формат висловлення. Мета як мотив працює у ситуації свідомого прийняття рішення і свідомої відмови від кількох рівнів свободи (організаційна складова соціальних процесів). Це інтеграція вельми хитка, оскільки не є габітуально (тілесно, несвідомо) вкоріненою. Нове рішення, відмова від мети може її зруйнувати швидко, особливо за екстремальної ситуації, коли для свідомих рішень бракує часових ресурсів. У цьому разі включаються еволюційно зумовлені несвідомі резерви, виникає інтеграція, що мотивується в обхід свідомого контролю. І людину просто “вносить” хвилину бажання бути *солідарним* і бути включеним у певне соціальне ціле. Така соціальна інтеграція виявляється доволі сталим явищем.

Від поняття *ступенів соціальної свободи* ми легко можемо перейти до поняття *соціальних норм*, але тільки в сенсі їх практикування, а не декларування у вигляді прописування в законах і статутах. Відмова від ступеня свободи — це підкорення вимозі норм “не гойдатися в один бік і, відповідно, гойдатися в інший”. І робити це всім, узгоджено. Причому якщо це практики, то йдеться про норми, присутні на габітуальному рівні, виконувани рутинізовано, дорефлексійно.

Тут доречне скептичне зауваження з приводу швидких і багатопланових реформ, котрі, будучи чудовими на папері, демонструють неефективність у житті. Прописаність на папері не забезпечує практик. Щоб стати по-справжньому соціальною нормою, вони мають перейти на габітуальний рівень. Якщо Кримінальний кодекс і моральні Заповіді будуть габітуально закріплені у статистично значимій частині суспільства, ми матимемо високоморальне і достатньо інтегроване суспільство. Ступені свободи (убивати, красти, брехати, брати хабарі тощо) тут не тільки декларативно, а й габітуально виявляються блокованими. Але це процес тривалий і куди складніший за написання законів. А часта зміна законів узагалі робить перспективу габітуального закріплення дуже примарною. Через руйнацію одних габітуальних налаштувань ми не забезпечуємо інші. Натомість аномія, а разом і дезінтегрованість забезпечені.

Таким чином ми вийшли на один з неочевидних чинників дезінтегрованості суспільства. З огляду на сказане вище можна підвести логічне підґрунтя під твердження: часта зміна законів, правил — нехай навіть на краще — призводить до пара-

¹ Млодинов Л. (Нео)сознание. Как бессознательный ум управляет нашим поведением. — М.: Livebook, 2012.

доксальної дезінтегрованості, якщо це не підкріплюється заходами з габітуального закріплення цих законів-правил.

Те, що ми зараз спостерігаємо у нас, свідчить про вивільнення частини далеко не кращих ступенів соціальної свободи, які підривають інтегрованість на найфундаментальнішому рівні. Дедалі частіше можна читати повідомлення про те, що син убив батька, батько — сина, брат — брата, дружина — чоловіка, п'яні водії збивають дітей на тротуарах, людей на зупинках і т.ін. Звісно, це треба перевіряти в тому плані, чи справді має місце зростання такої статистики, та якщо має, то можна говорити — той дуже важливий ступінь свободи, що був пов'язаний і на габітуальному рівні, забезпечував заборону на подібні дії, зараз почав визволятися. Будь-яке вивільнення — зростання ентропії, зростання дезінтегрованості. І тут, схоже, розрив зв'язків відбувається на найфундаментальнішому рівні.

Найважливіша характеристика актуального порядку — розподіл соціальної ентропії в соціальному просторі. На рівні окремих членів це виявляється у відчутті власної вписаності в соціальне ціле (або можливості вписатися, наявності перспективи). Іншими словами, це можна назвати *відчуттям власної соціальної значимості, відчуттям власної гідності*.

Наталія Соболева, доктор соціологічних наук

Нормативність і лояльність — зовнішні показники (координати порядку). *Стабільність — нестабільність суспільства* можна розуміти як зовнішній показник інтегрованості, сильної в першому випадку, ослабленої — у другому; натомість *відчуття/переживання* як стабільності, так і *нестабільності в суспільстві*, як психологічні феномени рівною мірою можуть бути інтегровальним чинником. Консерватизм і традиціоналізм — готовність до змін та інноваційність також можна розглядати як психологічні характеристики інтегрованості. Поряд із цим довіра, суспільна злагода, міра впевненості в майбутньому, страхи й інші показники соціального самопочуття теж можуть бути задіяні для вивчення соціальної інтеграції як внутрішні координати інтеграції.

Інші можливі для вивчення й оцінювання координати інтеграції: цінності — інтереси — цілі — стратегії розвитку.

Ігор Мартинюк, доктор соціологічних наук

Лояльність — показник, що вказує на міру прийнятності/неприйнятності обмеження прав суб'єкта для нього самого. Координати порядку діалектично пов'язані з лояльністю — це форма її існування. Змінюється міра лояльності, але чинний порядок якийсь час здатен домінувати, бо для його зміни необхідно подолати інерцію звички, докласти “стартових зусиль”. І навпаки, коли нелояльність руйнує порядок, одразу починаються пошуки нових форм самообмеження, саморегуляції, торування зручніших стежинок, що їх доведеться “заасфальтувати” запровадженням через легітимацію у нормативне поле.

Олена Злобіна, доктор соціологічних наук

Координати порядку були прямо пов'язані з лояльністю ще Парсонсом, який вказував, що “жодне суспільство не може підтримувати стабільність перед обличчям різних потреб і напружень доти, доки інтереси різних громадян не пов'язані

солідарністю, а також внутрішньою лояльністю і зобов’язаннями”¹. Очевидно, зазначені характеристики діють і за умов нестабільності, яка може виступати “лакму-сом” інтеграції, показуючи, наскільки вона є органічною, а наскільки — механічною, штучною. Ситуації нестабільності можуть викликати такі ресурси інтеграції, які за стабільних умов ніяк не виявлялися.

Максим Паращевін, кандидат соціологічних наук

Нормативність — аномійність є необхідними координатами, що описують інтегрованість. *Стабільність — нестабільність*, на перший погляд, звісно, пов’язані з інтегрованістю, але далеко не прив’язані до неї. Адже інтегрованість не є жорсткою структурою, а постійно відтворюється. Відповідно, нерідко для відновлення (або закріплення) інтеграції потрібні зміни, що звичайно викликають нестабільність. Але тут нестабільність зрештою веде не до зменшення, а до підтримання чи збільшення інтеграції. Крім того, нестабільність може виступати критерієм інтеграції, показувати, наскільки вона органічна, природна, а наскільки механічна, штучна. Ситуації нестабільності можуть викликати такі ресурси інтеграції, які за стабільних умов ніяк не виявлялися.

Лояльність, безумовно, є обов’язковим елементом інтегрованості. І питання тут тільки в природі цієї лояльності — чи то свідома, раціональна лояльність, чи то лояльність традиції, чи то лояльність страху.

Додатковими площинами, в яких можна аналізувати інтегрованість, є конфліктність — безконфліктність, суперництво — співпраця, міра схожості реакцій на зовнішні подразники (загрози).

Алла Лобанова, доктор соціологічних наук

Інтегрованість суспільства, вважаю, це — одночасно і його характеристика, і його стан.

Як характеристику інтегрованість суспільства можна описати таким поняттєвим рядом:

- *об’єднаність (єднання) соціальних суб’єктів* (індивідів, соціальних груп, спільнот, соціальних інституцій) на підставі загальноновизнаних стратегічних життєвих цілей;
- *цілісність (системність) соціальних зв’язків* між соціальними суб’єктами на підставі сформованих і чинних у суспільстві соціальних інститутів та мережі соціальних статусів і соціальних ролей;
- *узгодженість (співвіднесеність) соціальних дій* між соціальними суб’єктами в суспільстві на підставі загальноновизнаної системи цінностей, соціального контролю, соціальних і правових норм.

Як **стан** інтегрованість суспільства співвідноситься з такими поняттями, як соціальна рівновага, соціальний порядок, соціальний баланс інтересів.

Взаємозв’язок координат порядку: нормативність — аномійність, стабільність — нестабільність з лояльністю (прийняттям чи неприйняттям) наявного порядку, гадаю, слід розглядати в контексті ціннісних систем соціальних суб’єктів, насамперед політичних і державних акторів, рівня громадянської культури в суспільстві, сформованості — несформованості громадянського суспільства, рівня

¹ Парсонс Т. Система современных обществ. — М.: Аспект-Пресс, 1998. — С. 36.

життя населення, наявності в суспільстві умов для захисту прав і свобод громадян тощо.

Можна залучити й такі координати, як: сталість — лабільність; конструктивність — деструктивність, функціональність — дисфункціональність, збалансованість — розбалансованість.

У чому специфіка соціальної інтеграції порівняно з політичною та ін.?

Наталія Черниш, доктор соціологічних наук

Щодо запитання про специфіку різноманітних видів/різновидів інтеграції, то я вдамся до наведення означень цих різновидів. Насамперед вимагає уточнення поняття “соціальна інтеграція”, яке можна тлумачити у широкому та вузькому значенні. Як на мене, соціальна інтеграція (як гранично широке поняття) власне й характеризує перебіг та спрямованість процесів інтеграції і в окремому суспільстві, і в глобальному масштабі. Вужче поняття соціальної інтеграції можна вживати поряд з іншими такого ж рівня поняттями економічної, політичної, культурної тощо інтеграції, що відбувається у певних сферах суспільного життя. На жаль, в соціологічній літературі розмежування такого штибу практично не зустрічаються і сенс вживаного поняття доводиться реконструювати самотужки. Спрощено (якщо використовувати *вужче* поняття соціальної інтеграції у порівнянні, наприклад, з іншими різновидами інтеграції) відмінність між соціальною і політичною інтеграціями зумовлена аналізом у межах змістового поля того чи іншого її різновиду відповідно до природи елементів, що взаємодіють. На мій погляд, в **соціальній інтеграції в її вужчому сутнісному вимірі** соціолога здебільшого цікавлять процеси перетворення відносно самостійних та мало пов’язаних між собою об’єктів (індивідів, соціальних груп/спільнот, держав) в єдину цілісну систему, яка характеризується узгодженістю і взаємною залежністю її частин через чи то формування спільних ціннісно-нормативних уявлень, чи то зростання соціальної згуртованості. Сюди ж можна віднести й дослідження форм підтримки соціальними групами певної усталеності й рівноваги суспільних відносин, здатність до опору руйнівним впливам, до самозбереження перед обличчям внутрішніх та зовнішніх напруг, ускладнень, суперечностей. Деякі соціологи запроваджують до дослідницького простору соціальної (у вузькому розумінні) інтеграції процеси встановлення оптимальних зв’язків між соціальними інститутами та соціальними групами/спільнотами, розвиток просторово-територіальних систем комунікації між різними регіонами й т. ін.

Є.Суїменко, котрий займається розробленням концепту соціальної інтеграції, справедливо вважає, що поняття **соціальної інтеграції** (очевидно, у вузькому сенсі) співвідноситься з поняттями *соціальної диференціації та соціальної дезінтеграції*. Ці парні співвідношення різняться між собою, і їх не можна змішувати. Соціальна інтеграція і соціальна диференціація, на думку Є.Суїменка, становлять такі процеси чи стани, які взаємозумовлюють і взаємодоповнюють одне одного, завдяки чому система (соціум, група, держава) живе і рухається, перебуває в усталеному стані, якщо між ними встановлюється динамічний баланс. Отже, соціальна інтеграція і соціальна диференціація становлять функціональну єдність: соціальна інтеграція виникає й існує лише там, де існує диференційованість, множинний поділ, а останній може відбуватися лише в межах певної соціальної цілісності. Співвідношення соціальної інтеграції та соціальної дезінтеграції характеризує інший аспект процесу функціонування і розвитку певного соціуму — момент або етап

закономірного розпаду, подрібнення, спрощення системи, її редукції до окремих частин, одні з яких гинуть, а інші набувають самостійного буття. Дезінтеграція може також означати не розпад системи як цілого, а випадання з неї лише окремих її елементів, частин, які починають функціонувати за новим алгоритмом і рухатись у своєму напрямі¹.

Іноколи в соціологічній літературі можна зустріти аналіз близьких до соціальної інтеграції в її вужчому сенсі понять *групової, міжетнічної* тощо інтеграції.

Інтеграцію ж політичну розуміють здебільшого як сукупність політичних процесів, спрямованих на консолідацію, злиття суспільних, політичних, військових, економічних структур у рамках однієї держави або кількох держав з метою протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам².

Ігор Мартинюк, доктор соціологічних наук

Політична інтеграція — інший рівень аналізу. Це передусім виникнення організаційних форм — спілок, блоків, об'єднань, конфедерацій, зрештою — форм державної влади і самих держав як таких.

Соціальна інтеграція набагато ширша, вона охоплює всі сфери життя суспільства. Насамперед соціальна інтеграція (як і розруха, тобто дезінтегрованість) існує в розумах, позаяк закріплена традиціями, стереотипами, способом мислення і життя.

Алла Лобанова, доктор соціологічних наук

Соціальна інтеграція (процес), як і соціальна інтегрованість (стан, характеристика), є *структурувальною й систематизувальною* основою для інтеграційних процесів у всіх інших сферах життєдіяльності суспільства: і політичній, і економічній, і освітній, і культурній, оскільки її головними соціальними суб'єктами є індивіди, соціальні групи, соціальні інституції, котрі через узгодженість своїх цілей, інтересів і дій визначають принципи свого єднання. У цьому і полягає специфіка соціальної інтеграції.

Ілля Кононов, доктор соціологічних наук

Соціальна інтеграція передбачає такий стан, коли соціальні групи мають більшу потребу одне в одному, ніж відчувають конфліктний потенціал цих взаємодій. Це суспільство, в якому нема такого соціального розшарування, що зашкалює. І ще конче важливий момент: це такий стан суспільства, коли воно йде шляхом примноження багатства, досягнень, що породжує соціальний оптимізм.

Ясна річ, можливі й інші варіанти соціальної інтеграції: у результаті війни, у результаті стихійних лих, коли вижити можна тільки разом.

Соціальна інтеграція може бути і стихійною, і результатом цілеспрямованої соціальної політики. В останньому разі зростатиме загальна консолідованість суспільства.

Можливі варіанти, коли економічна інтеграція розходиться з політичною. Скажімо, виникнення великих корпорацій може спричинитися до послаблення політичної інтеграції (через корупцію, проникнення у владу тощо).

¹ *Суїменко Є.І.* Інтеграція соціальна // Соціологія: короткий енциклопедичний словник. — К.: Укр. центр духовної культури, 1998. — С. 206–207.

² Політологічний енциклопедичний словник. — К.: Генеза, 2004. — С. 236–237.

Наталія Соболева, доктор соціологічних наук

Соціальна інтеграція є умовою самого існування, можливості суспільства як такого. Взаємодія і взаємовідносини, що забезпечують згуртованість суспільства і відчуття “Ми” (універсальна ідентичність) на макро-, мезо- і мікрорівні, як безумовні й фундаментальні соціальні цінності, а не способи досягнення інших цінностей — от специфіка, смисл і результат саме соціальної інтеграції.

Соціальна інтеграція (якщо вихідним пунктом є індивід, особистість) — повне, рівноправне включення особистості в усі необхідні сфери життя соціуму, гідний соціальний статус, досягнення можливості повноцінного незалежного життя і самореалізації в суспільстві.

Наталія Бойко, кандидат соціологічних наук

Соціальна інтеграція передбачає відчуття соціального комфорту в суспільстві. Чим вище соціальна інтеграція, тим меншою мірою людина залежить (орієнтується) на політичну інтеграцію, що передбачає пошук ворогів, агресивність і нетолерантність.

Максим Парашевін, кандидат соціологічних наук

Специфіка саме соціальної інтеграції, мабуть, полягає в тому, що вона може виходити тільки знизу, від індивіда, тоді як політична і культурна інтеграція може нав'язуватися згори. Також є відмінність за масштабом: гадаю, соціальна інтеграція, якщо виходити від індивіда, зазвичай стосується невеликого просторового кола, обмеженої кількості людей, тоді як політична інтеграція пов'язана з лояльністю до абстрактних систем.

Як можна простежити інтеграцію суспільства через процеси, що відбуваються в різноманітних царинах: політичній, юридичній, соціальній, освітній, культурній тощо?

Любов Бевзенко, доктор соціологічних наук

Усі ці процеси можуть працювати як на інтеграцію, так і на дезінтеграцію суспільства. Щоб це оцінити, їх треба відстежувати з точки зору такого інтегрального ефекту їхньої діяльності, як *посилення у людей відчуття своєї потрібності, вписаності в соціальне ціле, а отже, — відчуття своєї гідності.*

Окремо за названими процесами:

Політичні: на зростання відчуття гідності працює все, що змушує людей вірити у значимість, вагомість свого голосу на виборах, наявність можливості впливати на діяльність своїх обранців між виборами (інструменти відкриття, звітності, громадянські акти). Усе, що веде до протилежних ефектів, — це фальсифікації (присутні в думках людей — не важливо, реальні чи ні), забуття виборців, безвідповідальність перед ними після виборів, брехня у виборчих обіцянках.

Тут і далі виникає тема *довіри*. Хоча говорити потрібно передовсім про *недовіру* як про відчуття, що виникає в результаті обману. Обман — те, що принижує гідність, чинник дезінтегрованості. Тому недовіра — ознака дезінтегрованості суспільства.

Правове поле: Все, що відбувається у правовому полі, працює на інтеграцію в тому разі, коли викликає у громадян відчуття справедливості разом із відчуттям по-

ваги до їхньої гідності (і протистоїть відчуттю приниженості). Вибіркове правосуддя аж ніяк на це не працює. Це за умови законів, що сприймаються як справедливі. У разі явної вибірковості законів (що працюють на одну групу і проти іншої) ми маємо механізм, що веде до спонтанного формування локальних згуртованостей (прикладі стихійних протестів проти міліції, судів, ДАІ, почастішання спроб самосуду на дорогах). Актуальною є поява локальних груп самооборони.

Освітня сфера: відхід від справедливих оцінок, корупція, приниження дитини, наділеної інтелектом і знаннями, але без економічного і соціального капіталу, — шлях до дезінтегрованості.

Соціальне поле: у широкому сенсі все вищезгадане — соціальне. У вузькому — соціальна несправедливість (принизливі зарплати і пенсії, неможливість одержати медичну допомогу тощо) призводить до активізації тих самих механізмів загальної дезінтегрованості і, якщо не повної атомізації, то появи локальних груп самовиживання.

Максим Паращевін, кандидат соціологічних наук

Інтеграція суспільства і є результатом поєднання інтеграції в усіх цих царинах. Причому йдеться не про наявність однакового рівня інтеграції в усіх сферах. Десь вона може бути більшою, десь меншою, десь взагалі відсутньою. Питання саме в комбінації на конкретний момент, котрий назагал є унікальним і непередбачуваним, і можна говорити тільки про більшу чи меншу можливість зберігання або руйнації інтегрованості.

Алла Лобанова, доктор соціологічних наук

Простежити інтеграцію суспільства через процеси, що відбуваються в найрізноманітніших царинах — політичній, юридичній, соціальній, освітній, культурній тощо — можна завдяки багатьом методам, наприклад, експертного аналізу, соціодіагностичних процедур, аналізу показників якості життя, дотримання прав і свобод громадян, наявності протестних настроїв і т. ін.

Олександр Резнік, доктор соціологічних наук

Саме спостереження інтеграції соціальних практик у політичній, економічній, освітній, культурній тощо сферах дасть змогу робити висновки про соціальну інтеграцію суспільства загалом. Однак інтеграція в кожній зі сфер відображає притаманну лише їй систему координат, натомість специфіка соціальної інтеграції полягає у певному балансі ступенів інтегрованості соціальних сфер. Цей баланс залежить від історичної епохи, глобальних політичних і економічних процесів та внутрішніх викликів щодо певного суспільства.

Які кейси можуть бути розглянуті для аналізу процесів інтеграції в суспільстві?

Павло Кутуєв, доктор соціологічних наук

Розгляньмо, зокрема, інтеграцію в ленінських режимах. Відповіддю ленінського режиму на зміни в оточенні стає політика інтеграції — історичний наголос на класовій боротьбі з властивим їй пошуком “ворогів народу”, акцент на ідеологічних розбіжностях, політичній дистанції та насильстві стосовно суспільства більше не

пріоритезуються. Згодом “режим-фортецю” заступає “режим-двір” і, попри невідмову від своєї монополії на владу, починають приділяти більшу увагу проблемі легітимації. Достоту як Фома Аквінський запропонував нову християнську антропологію, котра дозволяла розглядати людину як природну істоту, а не тільки як члена церковної спільноти, “Хрущов (ініціатор стадії інтеграції в СРСР. — П.К.) усунув ідеологічне підґрунтя сталінського догматичного протиставлення квазісакрального режиму і ворожого, “забрудненого” суспільства. “Августинівські” недовіра та напруження поступилися місцем “аквінівській” упевненості в тому, що радянський режим міг взаємодіяти — а не просто дистанціюватися — зі своїм оточенням (національним, блоковим та міжнародним) без загрози миттєвого “забруднення””. Інакше кажучи, рух радянського режиму від консолідації до інтеграції означав відмову від практики верховенства апарату безпеки над партією, руйнацію статусу співробітників органів внутрішніх справ як елітних агентів “султаністського” правителя та інтеграцію їх до рамок партійного організаційного контролю. Ці зміни у статусі та ролі перетворили апарат безпеки, за влучним висловом Джавіта, з опонента партії у її невідлучний компонент. Ленінські режими на стадії інтеграції також тяжіли до розширення своєї соціальної бази у такий спосіб, який створив би можливість політично інкорпорованим елітам суспільства (новому професійному класу) зберігати свою соціально-професійну ідентичність (на противагу вимозі трансформаційного режиму офірувати професійний статус задля набуття політичного статусу та відповідальності), рівночасно зберігаючи інституціоналізований харизматичний статус партійного апарату.

Трагічний “успіх” ленінської моделі розвитку спричинився до формування нового середнього класу (“звісно, не в розумінні буржуазної власності, — слушно зауважує Д.Широт, — але у сенсі культури, освіти та стилю життя”), що також сприяло зміні постави режиму щодо професіоналів: неохоче-підозріле використання “спеців” поступається місцем спробам їх інкорпорації.

З точки зору структури організації самого режиму відбувається перехід від командного, волонтаристського та догматичного способу дії до політичного лідерства і процедурно-емпіричної орієнтації. У площині ідеологічного дискурсу інтегративні тенденції простежуються у відмові від тези про загострення класової боротьби у процесі побудови соціалізму, у розробленні концепції мирного співіснування та “загальнонародної держави”. Остання покликана заступити ідею та практику “диктатури пролетаріату”.

Валентина Подшивалкіна, доктор соціологічних наук

Спробую спинитися лише на деяких моментах, усвідомлюючи скромні можливості власного внеску в обговорювану тему консолідації країни.

Перша моя теза полягає в тому, що ми, як і раніше, намагаємось апелювати до особистості громадян України, а не до їхньої індивідуальності, що навряд чи відповідає історичному досвіду країни та її сучасним реаліям, у тому числі європейським. Створюються правила, яких громадянин має дотримуватися, а не правила, за якими він міг би обстоювати свою індивідуальність. Український світ образно — це “сад” субкультур зі своїми географічними умовами, історією, діалектом, організаційними формами діяльності і повсякденних практик, розмаїттям типів характерів, преференцій тощо. Багатоманіття життєсвітів сучасних українців помітно ускладнює діяльність політичних лідерів під час виборів, основні стратегії яких будуються на особистісній концепції, а отже, на передбачуваності поведінки виборця. Відсутність політично коректних ідей про майбутнє країни породжує індивідуальну творчість виборців у пошуку шляхів самореалізації за умов політичної нестабільності. Численні партії одного імені програють не одна одній, а виборцеві,

який значно вигадливіший у формулюванні ідей і способів обстоювання своєї індивідуальності (і навіть продає свій голос). Власне, не обговорюються ідеї, що приведуть всіх чи багатьох на виборчі дільниці, а прораховуються технології придбання їхніх голосів. Сумнівними видаються нарікання на продажність частини виборців, якщо зважити на швидкість зміни політичних переконань тих, хто купує їхні голоси.

Друга теза полягає в тому, що в сучасній українській дискусії превалює риторика індустріалізму в душі радянської риторики початку 30-х років ХХ століття. Радянську індустріалізацію прославляють не тільки теперішні комуністи, а й сучасна українська влада. На цьому будується і позиція чималої частини жителів Сходу та Півдня, переконаних, що саме їхні індустріальні регіони створюють добробут населення аграрного Заходу (як відомо, в Донецькій області сільське населення становить десяту частину, а в Івано-Франківській — понад половину всіх жителів). Відома теза з тих таки тридцятих радянських років про перевагу ідеології робітничого класу над ідеологією селянства. А тим часом індустріальні гіганти різних науково-технічних революцій (“феномен Ліверпуля”) порушили, на мій погляд, проблему, що з ними робити за доби інформаційних технологій і принципово нових матеріалів? Перепрофілювати, демонтувати чи перетворити на музеї? Штучне підтримання життєздатності деяких індустріальних гігантів (у тому числі з боку Росії) призводить до безглузлого проїдання бюджету країни, девальвує смисли та мотиви діяльності працівників (горезвісне радянське виробництво заради виробництва).

Крім того, сучасний стан економіки України — це результат радянської операції величезного військово-промислового комплексу, який задля збереження таємності розкидав виготовлення окремих секретних деталей по всій неосязній, як тоді говорили, країні. Найбільше від цього постраждала після розпаду СРСР Росія, яка значною мірою залишилася залежною від виробництв колишніх республік, у тому числі й України. Як відомо, кооперація по-радянському виконувала, зокрема, й суто ідеологічне завдання створення єдиного радянського народу за рахунок глибокої взаємної залежності промисловостей республік одна від одної. Індустріальний Схід України внаслідок залишків залежності від кооперації з Росією мусить і далі певною мірою за інерцією триматися за ці зв'язки, в тому числі на шкоду власному майбутньому.

Безумовно, лунають і заклики до модернізації. Утім, звучать вони якимось непереконаливо, в тому сенсі, що пов'язуються з деякими нагальними змінами: нове обладнання тощо. Модернізація — це насамперед докорінне руйнування уявлень про те, що таке сучасна промисловість країни і як використовувати потенціал низькоурбанізованих середовищ (малих міст, селищ, сіл).

Чи існують хоч у якоїсь політичної сили уявлення про те, як має розвиватися країна та її окремі регіони, в тому числі й західні? Сам факт, що жителі західних регіонів помчали до Києва, чи не є свідченням визнання Києва як столиці країни, в яку вони інтегровані, а не Польщі чи інших країн, до історії яких вони були інтегровані колись?

Третя теза стосується ЗМІ або, радше, професіоналізму та відповідальності журналістів, котрі активно продукують картинки і слогани, але залежать від тих, хто бореться за Україну як за куш. На жаль, нормою стала відсутність інтересу журналістів до інформантів, громадян країни. На екранах телевізорів, газетних і журнальних шпальтах і сторінках інтернету забагато самих журналістів і сконструйованих ними самими віртуальних реальностей, ними ж проінтерпретованих із квапливими псевдоаналітичними висновками, жорсткою риторикою, стигматизацією опонента, орієнтацією не на літературну мову, а на один з “місцевих” діалектів (як маркер “свій — чужий”) та ін.

У результаті, по суті, переважає пропаганда зазіхання на свята святих європейських цінностей — власність (однієї людини або територіальної спільноти — не важливо), нетерпимості до інших на тлі європейського мультикультуралізму, емоційного ставлення до вибору політичного вектора без риторики про цілераціональну поведінку європейця.

У будь-якій сфері ідеал професійних технологій — це коли функція виконується, а виконавець за кадром (майже в буквальному сенсі слова). Краща охорона здоров'я — це коли послуг лікарів потребує менша кількість пацієнтів, які їй не підозрюють, яка робота проводиться, щоб урятувати народ від багатьох хвороб. Коли ж одна суцільна самодемонстрація, то результат жалюгідний: немає занепокоєності і бажання розібратися, немає готовності думати про долю країни, є особисті амбіції, які все одно де реалізовувати.

Четверта теза про мови. Як відомо, росіяни становлять менш як п'яту частину населення України, але для багатьох українців російська стала мовою міжнародного спілкування з огляду на історично сформований багатонаціональний склад населення Сходу і Півдня, у формування якого зробив особливий внесок і радянський період: міграційні процеси спеціалістів і робітників на промислові будівництва, єдина технічна документація тощо. Лінійні уявлення про інші територіальні спільноти на кшталт “більше — менше”, “частіше — рідше” тощо навряд чи дають відповідь на запитання, як і чим живуть регіони країни. За своїм менталітетом, за своїми культурними традиціями українці Сходу і Півдня — це українці не гірші і не кращі, а зі своїм діалектом, зі своїм укладом життя, ціннісними орієнтаціями, зі своїми уявленнями про соціальну активність. При цьому і за професіоналізмом багато хто з них не поступаються європейським колегам, і виробництва свої вивозять до Польщі, і їхні діти (та й вони самі) володіють іноземними мовами й навчаються за всілякими програмами за кордоном, і в Європі (і не тільки) вони бувають не рідше, і в патерналізм вони вірять не більше за жителів інших регіонів.

У ситуації, коли логіка безсила, потрібен не прагматичний політик, а мудрий моральний авторитет, здатний не тільки бути прийнятним усередині країни, а й представляти її на рівних на міжнародній арені й продукувати ефективні метафори, що підтримуватимуть критичність мислення як на Сході та Півдні, так і на Заході країни для профілактики огрупленого мислення. На жаль, поки такого авторитету нема ані в правладній еліті, ані в опозиційній.

Як взаємозалежать макро-, мезо- і мікрорівень інтеграції? Як на цих рівнях можна уявити процес і результат інтеграції?

Наталія Черниш, доктор соціологічних наук

На запитання про взаємозв'язок макро-, мезо- і мікрорівня інтеграції хочу відповісти з певним доповненням. По-перше, з легкої руки Н.Смелзера у світовій соціологічній думці нині розрізняють не три, а чотири рівні соціологічного аналізу і відповідно чотири соціології — мікро-, мезо-, макро- і мегарівень та відповідні соціології. Головною одиницею аналізу на мікрорівні є особистість, на мегарівні — соціальна група/спільнота, на макрорівні — суспільство і великі соціальні процеси, на мегарівні — людство доби глобалізації. Очевидно, що інтеграційні процеси відбуваються на всіх чотирьох рівнях, хоча володіють великою специфікою один порівняно з іншим. Крім того, утворюються взаємозв'язки інтеграційного характеру між особистістю і соціальною групою, суспільством однієї країни і людством, між соціальною групою певної країни (візьмемо до прикладу недержавні організації) та міжнародними наддержавними утвореннями тощо. Як наслідок вибудовуються ме-

режеві структури різної міри інтеграції. По-друге, на думку не менш відомого У.Бека, соціологію, представники якої здійснюють дослідження на перших трьох рівнях, називають “контейнерною”, і вона вже є недостатньою за доби розгортання глобалізаційних процесів. Саме глобалізація змусила докорінно переосмислити головний предмет соціології, яким раніше було суспільство, й замислитися над тим, що являтиме собою людство як мегасистема — світовий гемайншафт (П. Штомпка вживає для його означення класичне розуміння спільноти у працях Ф.Тьонніса, але з новим прикметником) чи світовий гезельшафт? Звісно, результатом процесів глобальної інтеграції буде якісно нова (порівняно із суспільством) мегасистема, але в середовищі соціологів не вщухають дискусії з приводу характеру цієї глобальної системи найвищого рівня. Оскільки я вже про це писала, то просто відішлю читача до однієї з моїх статей¹.

Любов Бевзенко, доктор соціологічних наук

Усі рівні пов’язані між собою, і зв’язок цей неоднозначний. Тут доволі наочним є образ соціального простору як соціального ландшафту. Приблизна схема, хоча без низки нюансів може виглядати так:

Макро-рівень	Висока інтегрованість, низька загальна ентропія		Низька інтегрованість, висока загальна ентропія	
Мезо-рівень	Рівнинний ландшафт, відсутність високоінтегрованих окремих спільнот	Пагорбкуватий соціальний ландшафт, наявність “клаптевої ковдри” високоінтегрованих спільнот, за лініями кордонів — особливі точки ризиків	Рівнинний ландшафт, високий рівень атомізованості, поодинокі малі локальні спільноти вищої інтегрованості	На тлі загальної високої атомізованості уявнюються спільноти з високою внутрішньою інтеграцією
Мікро-рівень	Баланс свободи і відчуття включеності в соціальне ціле на макрорівні, мезорівень ніби “провисає”	Відчуття включеності в мезоспільноти, сприйняття макрорівня через мезорівень	Переважно відчуття свободи як аномійне. Атомізованість, відчуття невписаності в суспільство, зростання маргінальності	За загального відчуття маргінальності поодинокі островці згуртованості дають відчуття локальної підпорядкованості нормам і вписаності в ці локальні спільноти

Олена Злобіна, доктор соціологічних наук

Сучасний стан українського суспільства характеризується локальною інтегрованістю у поєднанні зі слабкою конвенційністю. Це особливо помітно на мезорівні інтеграційних процесів, коли йдеться про процеси впорядкованості на рівні соціальних інститутів та соціальних спільнот. Мікрорівень інтеграції, що відображає впорядкованість та відтворюваність дій соціальних акторів у вимірі соціальних

¹ Черниш Н.Й. Глобалізація як фактор ускладнення невизначеності соціології // Вісник ХНУ ім. В.Н.Каразіна. — 2009. — № 881. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. — Вип. 24. — С. 89–98).

практик, не гарантує трансляцію цієї впорядкованості на вищий рівень взаємодії соціальних суб'єктів. Зокрема, спільність соціальних практик може мати вимушений характер і відтворювати стани апатії та байдужості, які масово поширюються, але радше блокують інтеграцію.

Проблемною виглядає і макрорівнева інтеграція. В українських умовах конструювання ззовні соціальної згуртованості не призводило до помітних успіхів упродовж усієї історії незалежності країни. Натомість у російській соціології ця тема досить популярна і пов'язується з низкою рекомендацій на кшталт “вдосконалення законодавства з метою розвитку згуртованості”; “конструювання інформаційного простору соціальної згуртованості з метою трансляції ідей інтеграції, згуртованості суспільства, формування патріотичного “громадянського менталітету” через використання ресурсів ЗМІ” тощо. Втім, очевидно, що підвалини для відтворення органічної солідарності закладаються не на макро-, а на мезо- та почасти на мікрорівні. Визначити ці умови можна через дослідження конвенційних практик на рівні міжособистісних та міжгрупових взаємодій.

Максим Паращевін, кандидат соціологічних наук

На макрорівні результатом інтеграції є більш-менш стійке функціонування всієї суспільної системи, без антагонізмів і катастрофічних потрясінь. Такий стан забезпечується трансляцією норм і цінностей даного суспільства, дією системи санкцій і усвідомленням більшістю акторів важливості, необхідності та правильності існування системи, яку вони своїми активними (чи пасивними) діями підтримують.

На мезорівні результатом інтеграції є формування системи таких взаємин між колективними суб'єктами, котрі в комбінації не призводять до системних криз, підтримують системні ризики на прийнятному рівні або знижують їх. Це пріоритет співпраці над суперництвом, або, принаймні, підтримання суперництва у визначених рамках. Інтеграція і стає результатом процесу спонтанного формування такої системи відносин.

На мікрорівні процес інтеграції — це, власне, процес соціалізації індивіда в суспільство, і процеси, що зумовлюють девіантну поведінку. Результатом цього процесу є формування (або невдача такого формування) лояльної особистості, яка приймає і підтримує чинну систему (або готова до її зміни в обмежених рамках).

Олександр Резнік, доктор соціологічних наук

Макрорівень інтеграції суспільства відображає процеси пов'язаності частин суспільства на соціальному рівні. *Мезорівень* інтеграції пояснює процеси впорядкованості на рівні соціальних інститутів та соціальних спільнот. Натомість *мікрорівень* інтеграції відображає вимір соціальних практик — впорядкованих та відтворюваних дій соціальних акторів. Процес і результат інтеграції можна описувати на всіх рівнях. Зокрема, акцент на соціальних практиках може відображати початкову, вимушену фазу спільних дій окремих соціальних суб'єктів, водночас результатом інтеграції стає відтворюваність та передбачуваність соціальних практик.

Наталія Бойко, кандидат соціологічних наук

На мою думку, просування відбувається від мікрорівня до макрорівня. Не можна нав'язати інтеграцію згори, до неї можна прийти. Хоча (грубо кажучи — спочатку) якісна зміна самосвідомості пов'язана з тими процесами (негативними чи позитивними), що відбуваються на вищих рівнях. Для успішного функціонування на

мікрорівні необхідні зовнішні позитивні підкріплення. Людині важко йти проти загальної соціальної течії. За таких умов соціальна інтеграція мікрорівня не переходить на вищі рівні, а охоплює тільки вузке (ближнє коло) спілкування і функціонування.

Андрій Зоткін, кандидат соціологічних наук

Якщо повернутися до початку обговорення, то “інтеграція суспільства” — це переважно макрорівень інтеграції: взаємодія системи із зовнішнім світом, вплив зовнішніх чинників на міру інтегрованості суспільства; “інтеграція в суспільстві” — це радше мезорівень; а “інтеграція в суспільство” — це мікрорівень.

Наталія Соболева, доктор соціологічних наук

Це потребує практичного дослідження й опису залежно від прийнятих вихідних визначень і принципів аналізу. Якщо говорити про масову свідомість, наприклад, то видається, що на рівні суспільства інтеграція усвідомлюється як наявність спільного лиха і спільних негараздів, безпорадності перед владою тощо, тобто інтеграція на негативах. Інтеграція на позитивах здійснюється й усвідомлюється тільки на мікрорівні.

Ігор Мартинюк, доктор соціологічних наук

Зв’язок, поза сумнівом, є, але пряму залежність навряд чи можна встановити. Мікро- і мезоінтеграція — необхідні, але недостатні умови інтегрованості суспільства. Утім, головними в її детермінувальних засадах є інтереси.

Ілля Кононов, доктор соціологічних наук

Це — недосліджена територія. Сама постановка питання продуктивна й може стимулювати такі дослідження.

Підсумовуючи дискусію

Головним результатом обговорення стало окреслення можливих зон консенсусу щодо проблематики інтеграції суспільства та визначення перспективних напрямів досліджень. Зокрема зоною консенсусу є визнання наявного теоретичного підґрунтя як такого, що дає широке коло концептуальних можливостей. Також зоною консенсусу можна вважати необхідність чіткого виокремлення координат дослідження інтеграції. Попри те, що учасники обговорення працювали у різних аналітичних площинах, дотримання заявлених підходів дало можливість уникнути штучних протиставлень позицій. Третьою зоною консенсусу є значне насичення смислами запропонованих для обговорення тем. Виявилось, що за поставленими питаннями стоїть набагато більше, ніж бачилося ініціаторам обговорення. Варто наголосити також, що хоча всі учасники висловлювалися автономно, їхні тези інколи майже збігалися, а інколи виявлялися досить контрверсійними. Сподіваємося, що читачам матеріали круглого столу дали слушну нагоду самостійно визначитися щодо плідності й обґрунтованості задекларованих учасниками обговорення підходів, перспективності запропонованих координат дослідження, доцільності перевірки висловлених припущень та гіпотез.

Олена Злобіна